

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Кваліфікаційна робота

магістра

на тему **Гендерна освіта та виховання в Україні: нормативно-правове
забезпечення**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0110
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітньої програми Педагогіка вищої школи
В. В. Львовчкін

Керівник доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
к.пед.н., доцент Голованова Т.П

Рецензент завідувач кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
д.пед.н., професор Іваницький О. І.

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

Освітня програма Педагогіка вищої школи

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

д.пед.н., проф. О.І. Іваницький

«_____» _____ 2021 р.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Львовочкіну Валерію Володимировичу

1. Тема роботи Гендерна освіта та виховання в Україні: нормативно-правове забезпечення

керівник роботи Голованова Тетяна Петрівна, к.пед.н.

затверджені наказом ЗНУ від «30» липня 2021 року № 1136-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи вивчення філософської, історичної, правової, соціологічної, психолого-педагогічної та науково-методичної літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) розглянути історико-філософський контекст патріархального світогляду; дослідити тенденції розвитку феміністських підходів з проблеми подібностей чи відмінностей жіночої та чоловічої сутностей; визначити поняття «гендер», «гендерні ролі», «гендерні стереотипи», «гендерна освіта», «гендерне виховання»; дослідити розвиток механізмів забезпечення принципу гендерної рівності в освіті; розглянути механізм інституціоналізації через діяльність центрів гендерної освіти.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Голованова Т.П., доцент		
Розділ 1	Голованова Т.П., доцент		
Розділ 2	Голованова Т.П., доцент		
Висновки	Голованова Т.П., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	листопад 2020 р.	Виконано
2	Робота з науковими джерелами	лютий 2021 р.	Виконано
3	Складання змісту	березень 2021 р.	Виконано
4	Написання вступу	квітень 2021 р.	Виконано
5	Робота над першим розділом	вересень 2021 р.	Виконано
6	Робота над другим розділом	жовтень 2021 р.	Виконано
7	Оформлення списку джерел	листопад 2021 р.	Виконано
8	Передзахист, нормоконтроль	листопад 2021 р.	Виконано
9	Захист	грудень 2021 р.	

Студент _____ В. В. Львовчкін

Керівник роботи _____ Т. П. Голованова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І. В. Козич

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 74 сторінки, 67 джерел.

Об'єкт дослідження: процес нормативно-правового забезпечення гендерної освіти та гендерного виховання.

Предмет дослідження: механізми нормативно-правового забезпечення гендерної освіти та гендерного виховання у вітчизняному науково-педагогічному дискурсі.

Мета дослідження: дослідити розвиток нормативно-правового забезпечення гендерної освіти та гендерного виховання у вітчизняному науково-педагогічному дискурсі.

Методи дослідження: аналіз, синтез, класифікація, узагальнення, систематизація, абстрагування і конкретизація, метод порівняння.

Теоретичне значення роботи полягає в удосконаленні положення щодо розвитку гендерної освіти та гендерного виховання у вищій школі та її нормативно-правового забезпечення.

Практичне значення роботи визначається тим, що основні положення викладені в роботі можуть слугувати основою, для розробки нормативно-правових документів у закладах вищої освіти щодо створення центрів гендерної освіти в контексті неформальної освіти.

Галузь використання: заклади вищої освіти підготовки другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки галузі знань 01 Освіта / Педагогіка.

Ключові слова: ГЕНДЕРНА ОСВІТА, ГЕНДЕРНЕ ВИХОВАННЯ, НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ТЕНДЕНЦІЇ, МЕХАНІЗМИ, ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ, ЦЕНТР ГЕНДЕРНОЇ ОСВІТИ.

SUMMARY

Lovochkin V. V. Gender Education and Upbringing in Ukraine: Regulatory Support.

The work is presented on 74 pages of printed text. The list of references includes 67 sources, 6 of them in foreign language.

Object of research: the process of legal support of gender education and gender education.

Subject of research: mechanisms of normative and legal support of gender education and gender education in the domestic scientific and pedagogical discourse.

The purpose of the study: to investigate the development of legal support for gender education and gender education in the domestic scientific and pedagogical discourse.

The historical and philosophical context of the patriarchal worldview is considered in the work; the development of feminist approaches to the problem of similarities or differences between female and male entities has been studied; the concepts of “gender”, “gender roles”, “gender stereotypes”, “gender education”, “gender education” are defined; the development of mechanisms for ensuring the principle of gender equality in education has been studied; the mechanism of institutionalization through the activities of gender education centers is considered.

The practical significance of the work is determined by the fact that the main provisions set out in the paper can serve as a basis for the development of legal documents in higher education institutions for the establishment of gender education centers in the context of non-formal education.

Key words: gender education, gender upbringing, regulatory environment, trends, mechanisms, institutionalization, gender education center.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НОРМАТИВНИХ ЗНАНЬ ТА УЯВЛЕНЬ ЩОДО ГЕНДЕРНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ.....	11
1.1. Історико-філософський контекст патріархального світогляду.....	11
1.2. Проблема подібностей чи відмінностей жіночої та чоловічої сутностей: розвиток феміністських підходів.....	21
1.3. Поняття «гендер», «гендерні ролі», «гендерні стереотипи».....	27
1.4. Гендерна освіта та виховання як нормативні знання гендерного підходу.....	34
РОЗДІЛ 2 ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ.....	37
2.1. Тенденції розвитку механізмів забезпечення принципу гендерної рівності.....	37
2.2. Міжнародні зобов'язання України щодо забезпечення гендерної рівності.....	45
2.3. Впровадження принципу гендерної рівності в національну освітню політику.....	50
2.4. Формування мережі центрів гендерної освіти як механізм інституціоналізації гендерної освіти та виховання.....	58
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69

ВСТУП

Освіта відіграє визначальну роль у забезпеченні гендерної рівності в суспільстві. Гендерна рівність в свою чергу розглядається як чинник соціальної безпеки, усталеного розвитку, уповноваження громадянського суспільства, посилення демократії, створення інклюзивного безбар'єрного середовища.

В сучасному світі жінки меншою мірою представлені на рівні прийняття владних рішень, жінки мають менші економічні можливості, жінкам притаманна часова бідність і жінки викривлено представляються в інформаційному просторі. Бачення даних структурних асиметрій і їх подолання є завданням, окресленим у програмних документах і рамкових стратегіях ООН, Ради Європи, ЄС.

Починаючи з Четвертої жіночої світової конференції в Пекіні (1995) Україна взяла на себе зобов'язання щодо розв'язання суспільних гендерних проблем, шляхом поширення гендерної проблематики в системі вищої освіти.

Ухвалення на початку ХХІ ст. низки правових актів (Закони України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», 2005 р., «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» 2012 р., «Про запобігання та протидію домашньому насильству», 2017 р.; постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року», «Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року» тощо) спонукало до практичної реалізації нормативних настанов, що потребувало науково-теоретичного осмислення проблем гендерної освіти.

Тому сьогодні питання нормативно-правового забезпечення гендерної освіти та виховання не втрачає своєї актуальності, особливо зважаючи на заяви з боку посадовців та громадських діячів щодо важливості розробки Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2031 року та її ухвалення

вже у цьому (2021) році. Однак, як стверджують дослідники, гендерна освіта все ще не набула масового характеру на рівні вищої школи, гендерний компонент не займає належного місця в освітніх стандартах вищої освіти, гендерні дослідження й донині не визнано в академічному середовищі в якості окремого наукового напрямку. Незважаючи на суттєві зміни, що відбулися у соціальних ролях, які виконують жінки і чоловіки в сучасному суспільстві, в Україні все ще домінують патріархальні гендерні стереотипи. Існування цих стереотипів є одним із факторів, який заважає самореалізації жінок і чоловіків, рівноправної участі жінок і чоловіків в економіці, процесі прийняття рішень, в соціальному, культурному і громадянському житті. Все це актуалізує необхідність розгляду проблеми нормативно-правового забезпечення гендерної освіти та виховання у вищій школі України, що в результаті сприятиме осмисленню досвіду роботи центрів гендерної освіти в закладах вищої освіти та дозволить надати рекомендації для розвитку гендерного виховання студентів.

Значний внесок до актуалізації та розв'язання певного кола проблем гендерного навчання / виховання наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. було зроблено Л. Булатовою, С. Вихор, Т. Головановою, Т. Дороніною, О. Ільченко, О. Кікінеджи, Л. Кобелянською, Л. Ковальчук, О. Костюк, В. Кравцем, О. Луценко, О. Петренко, Н. Приходькіною, Л. Смоляр, О. Цокур, Т. Марценюк, О. Ярош тощо.

Аналіз науково-теоретичних джерел, національних нормативно-правових документів регуляторного характеру (основних законів, законів про освіту, про вищу освіту, програмних документів розвитку освіти тощо), практики організації гендерної освіти у вищій школі дає підстави стверджувати про актуальність проблеми та доцільність її дослідження. Насамперед, розв'язання потребує суперечність: – між проголошенням на державному рівні ідеї гендерної рівності як сучасної суспільної цінності і декларативним характером її реалізації на практиці. Необхідність розв'язання суперечності і обумовило вибір теми дослідження – «Гендерна освіта та виховання: нормативно-правове

забезпечення».

Об'єкт дослідження: процес нормативно-правового забезпечення гендерної освіти та гендерного виховання.

Предмет дослідження: механізми нормативно-правового забезпечення гендерної освіти та гендерного виховання у вітчизняному науково-педагогічному дискурсі.

Мета дослідження: дослідити розвиток нормативно-правового забезпечення гендерної освіти та гендерного виховання у вітчизняному науково-педагогічному дискурсі.

Завдання дослідження:

1. Розглянути історико-філософський контекст патріархального світогляду.
2. Дослідити розвиток феміністських підходів з проблеми подібностей чи відмінностей жіночої та чоловічої сутностей.
3. визначити поняття «гендер», «гендерні ролі», «гендерні стереотипи», «гендерна освіта», «гендерне виховання».
4. Дослідити розвиток механізмів забезпечення принципу гендерної рівності в освіті.
5. Розглянути механізм інституціоналізації через діяльність центрів гендерної освіти.

Теоретичну основу дослідження становлять: наукові напрацювання, пов'язані з аналізом феміністської та гендерної теорій і проблемами легітимації гендерного дискурсу, (О. Вороніна, Т. Мельник, М. Скорик, Н. Чухим); теоретико-методологічні засади гендерних досліджень, гендерної освіти та виховання, нормативно-правового забезпечення гендерної рівності в освіті (С. Гришак, І. Грицай, Т. Голованова, Т. Дороніна, В. Кравець, Л. Штильова).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань та досягнення мети дослідження використано комплекс методів, зумовлених специфікою досліджуваної проблеми: загальнонаукові (аналіз, синтез, класифікація, узагальнення, систематизація, абстрагування і конкретизація);

конкретно-наукові: метод термінологічного аналізу; історикоретроспективний; метод контент-аналізу спрямовано на опрацювання нормативно-правової бази з позиції гендерної перспективи; емпіричні: метод порівняння.

Наукова новизна дослідження полягає у розкритті патріархальних норм світогляду щодо жінок та чоловіків, виявленні розвитку феміністських підходів щодо прав жінок; у дослідженні механізмів забезпечення гендерної рівності; у процесі дослідження. набули подальшого розвитку наукові уявлення про сутність понять «гендерна освіта», «гендерне виховання», «гендерна роль», «гендерні стереотипи».

Практичне значення роботи визначається тим, що основні положення викладені в роботі можуть слугувати основою, для розробки нормативно-правових документів у закладах вищої освіти щодо створення центрів гендерної освіти в контексті неформальної освіти.

Кваліфікаційна робота пройшла апробацію на науково-методичному семінарі кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності (протокол № 4 засідання кафедри ППОД від 24.11.2021 р.).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НОРМАТИВНИХ ЗНАНЬ ТА УЯВЛЕНЬ ЩОДО ГЕНДЕРНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ

1.1. Історико-філософський контекст патріархального світогляду

Незважаючи на тривалу історію досліджень освіти та виховання, у свідомості сучасних викладачів, вихователів, студентів до цього часу остаточно не сформувалися нормативні знання з гендерної теорії. Одна з найбільших методологічних помилок – трактування гендерного підходу як такого, який ототожнюється із статевим-рольовим: кожній статі відповідає «своя» роль, яку повинні виконувати чоловік або жінка. Наукова думка, починаючи від Аристотеля і Платона і доходячі до сучасних посмодерністських концепцій гендерної освіти і виховання відчула значні трансформації, але, так чи інакше, людська поведінка була і залишається в зоні дослідження понять «норма-роль-стереотип». В умовах актуалізації теми нормативно-правового забезпечення гендерної освіти і виховання необхідно розглянути роботи українських дослідників, які досліджували цю проблему через вивчення праць філософів. Для нашого дослідження актуальним є роботи [41; 61]. Розгляд питань цього параграфу буде представлено через аналіз робіт Н. Чухим [61], та Т. Гурко [14].

Дослідниця стверджує, що першим філософом, що розглядав це питання на рівні філософської рефлексії, був Платон. В його «Законах» та «Державі» існують певні розбіжності, що постають як результат поглядів на дві концепції: природу жінок та їхню соціальну роль.

У «Державі» Платон зазначав, що єдине, що вирізняє жінок, це їхня здатність до репродукції. Однак репродуктивні функції не вважали вторинною відмінністю, отже це не мало великого значення для диференціації їхніх соціальних ролей. З іншої сторони, в «Тімеї» статеві відмінності розглядаються як результат того, що жінки слабші за чоловіків [61]. Передумови виникнення

такої думки не пояснюються ні з біологічної, ні з політичної точки зору. Погляд його наступника, Арістотеля, на статеву відмінність жінок і чоловіків вже пояснюється з біологічної точки зору. На його думку, жінка має зародкові як розум, так і форму [14]. В його працях чітко виражена теза, що жінка є недорозвиненим чоловіком, що має певні відхилення, а отже не має здатності керувати. Арістотель характеризував жінок як пасивних, слабких, покірних, скромних, створених для підкорення. «Так і чоловік відносно жінки: перший за своєю природою вищий, друга – нижча, і ось перший править, а друга – підпорядкована. Цей же принцип з необхідністю повинен діяти і у всьому людстві» [14]. Обґрунтована Арістотелем ідея ієрархії статей, основана на біологічних факторах, існувала в трансформованих варіаціях до кінця ХХ століття. Радикальна моральна революція, що пов'язана з християнством, змінила панівні образи жіночого і чоловічого в античному світі.

Християнські історики відзначали гуманізм та прогресивність християнства в порівнянні з іншими релігіями того часу. Хрещення в якості альтернативи обрізанню надало змогу жінкам приймати участь в християнських общинах в якості повноцінних та рівноправних членів. Це надало поштовх до зміни самосвідомості жінок, незважаючи на те, що жіночі прагнення все ще наражались на традицію позбавлення їхньої участі в активному житті суспільства, наприклад, в релігійних чоловічих союзах. Жінки ставали пророчицями, навіть дияконисами, наприклад, диякониса Фіва в посланнях Апостола Павла [61, 36]. Треба відзначити амбівалентність духовної рівності, обґрунтованої в Біблії, та підпорядковане положення тогочасної жінки, однак біблійні істини відкрили жінкам більш можливостей, ніж в античні часи, де здатність до морального та духовного життя присвоювалась лише чоловікам. У II столітті приходять жорсткі патріархальні структури, жінки позбавлені права на проповідництво, диякониси усунуті від посад у церковній ієрархії, хоча їхня діяльність продовжує відігравати важливу роль. Старий і Новий Заповіти укріпили соціальні звичаї і цінності за рахунок надання їм статусу божественного одкровення. Таким чином античні та іудейські традиції

визначили християнську, проектуючи на неї багаж упереджень, в якому чоловік – благо, жінка – темрява. Тлумаченням християнських доктрин і розробкою основ нової догматики займались Амвросій, Ієронім та Августин – Отці Церкви. Особливо важливий внесок у філософію доклав останній.

Поширення аскетичних традицій, нав'язаних стоїцизмом та образом життя відлюдників, посилило та поширило вимоги до цнотливості, чистоти, боротьби з дияволом всередині. Ієронім розглядав жінку як втілення диявола, хіті та матеріального задоволення. Її спасіння розглядалось тільки через відмову від свого тіла: «Поки жінка існує для народження та виношування дітей, вона відрізняється від чоловіка, як тіло від духу. Але якщо вона бажає служити Христові більше, ніж світові, вона перестає бути жінкою і називатиметься людиною». Зміна в способі мислення та перехід від античності до середньовіччя все ж не породжувало нові ідеї щодо положення жінки, а інтерпретувало старі традиції, зберігаючи метафізику Платона. Доктрина Августина мала найбільший вплив до XIII століття. В «Градї Божому» філософ обґрунтовує поєднання духу і тіла через призму духовного та земного в людині, в той же час відкидаючи погляд на існування жінки як вади. На його думку, жіноча стать є частиною природи та божественного плану «Тих треба відкинути, хто заперечує, що наш Бог Ісус Христос мав Марію як свою матір на землі» [61, 40].

Божий промисел виказав повагу до обох статей, чоловікові й жінці, і показав, що Бог турбується і бере участь у долі обох статей, з'явившись у світ чоловіком, народженим від жінки” Він розглядає сутність Бога як духовну, що не має статевих ознак. Отже, надія на спасіння притаманна всім, хто має душу, адже людина може бути подобою Бога як духовної сутності лише в цьому сенсі. Августин наголошує про рівність жінки і чоловіки перед Богом в своїй подобі до Нього. Але з іншого боку, він виділяє чоловіка як символ раціонального знання, а жінку як його помічницю: «Жінка і її чоловік разом є образом Бога, оскільки цілісна субстанція є одне. Проте коли вона береться окремо в своїй якості, згідно з якою розглядаємо жінку окремо, то вона не є образом Бога; коли

розглядаємо окремо чоловіка, то він є образом Бога повністю, тоді як жінка об'єднана з ним в одне» Виникає парадокс: мета існування жінки – підкорення, її спасіння полягає у відмові від жіночого стану [61, 41].

Тома Аквінський переглянувши християнську ортодоксію, усталив статеvu ієрархію, надавши концепції Арістотеля про всеохопну природу ідею божественної ієрархії. Таким чином, тема природної вторинності і слабкості жінки отримала друге життя, додатково підкріплюючись відновленням римського права. «Що стосується індивідуальної природи, жінка є дефективною і створеною поза шлюбом, для народження чоловіка потрібне зріле, активне сім'я, тоді як народження жінки виникає від дефекту активної сили або деяких матеріальних хвороб, або навіть від певного зовнішнього впливу, наприклад, південного вітру, який є сирим....» [61, 43]. Однак Тома Аквінський не розглядав існування жінки як біологічної помилки, натомість він зазначав її як частину божественного порядку, основна функція якої – продовження роду і підпорядкування чоловіку, як розплата за прокляття Єви. Він надавав дітонародженню матеріального сенсу, таким чином вказуючи на неможливість жінок досягнути духовного рівня та раціональності та виправдовуючи підлегле положення жінки. «Підпорядкування є подвійним. Один служить, інший користується ним для своєї вигоди: цей вид підпорядкування почався після гріха.

Але існує інший, який названо економічним, або громадянським, через який той, хто вищий, використовує нижчих для їхнього ж блага, цей вид підпорядкування існував до гріха. Для забезпечення порядку в сім'ї необхідно, щоб одними керували інші, обізнаніші. Отже, управління жінкою є природним, оскільки в чоловікові переважає розум» [61, 43].

Аквінат погоджувався з ідеєю Августина про верховенство і рівність духу над статтю, але в той же час, уникаючи погляду «дух, ув'язнений у тілі», наголошує на земній природі жінки та її відповідній функції. Августин закликав жінок піднятися над тілесністю, Аквінат розглядав їх тільки через тілесність. Ідеологічні християнські доктрини достатньо довгий час були

головуючими, встановлюючи концептуальні рамки і надаючи мету людському буттю. Меншовартість жінок в моральному і інтелектуальному плані трималась на плаву попри культ Богородиці, куртуазну традицію та образи жінок у Середньовіччі.

Початок XVII століття відзначився початком звільнення соціально політичної філософії від релігійної полеміки, соціальні проблеми розглядаються через спостереження та логічний аналіз, на перший план зводиться індивід. Саме остання теза стала чіткою межею між середньовічними поглядами та соціальними теоріями доби модерну, де суспільство визнавалось слабшою субстанцією, ніж індивід. В свою чергу, вагомий вклад в соціально-філософську думку того часу заклав Томас Гоббс. Гоббс розглядав людей інтелектуально і фізично рівними. Однак філософ пояснював виникнення і панування патріархату через призму своєї теорії договору: люди, що здатні порушувати угоди за рахунок своєї егоїстичної природи, погоджуються надати право влади одному монарху задля врегулювання та охорони своїх інтересів.

Гоббс відзначав домінантність патріархального типу суспільства: «більшість держав організували батьки, а не матері родин». За його думкою, держава виникає або через договір, або завдяки схиленню до бажаного способу дій інших. В природних умовах всі рівні, зазначає Гоббс. Саме ця концепція відрізняє Гоббса від попередників, що вказували на дефективну природу жінки або посилялись на прокляття Єви, задля відплати якого жінки мають підкорятися. Гоббс розглядав патріархальну систему як необхідність, що зумовлена соціально-історичними чинниками, а не як природну даність [61, 47].

Оскільки в тогочасній Англії патріархальна концепція була домінантним світоглядом, що зачіпала всі сфери життя від соціальної до політичної, теорія суспільного договору Гоббса була розкритикована Філмером, що вважав праобразом держави сім'ю, в голові якої батько. Ця теорія виникла ще в античності, де сімейні владні стосунки вважались моделлю інших відносин у суспільстві. Філмер зазначав, що «батьківська та політична влади є не просто подібними, а ідентичними», таким чином універсалізуючи модель

патріархальної сім'ї з головуючим патріархом [61, 48].

Жінки розглядались природно і політично нерелевантними чоловікам. Філмер заперечував ідею рівності від народження. Згідно з його теорією, кожен народжується вже підпорядкованим певній патріархальній владі за божественною волею Творця [61, 49].

Джон Лок розкритикував постулати, викладені в «Патріарху» Роберта Філмера: «Покора, якою дитина зобов'язана своєму батькові, не віднімає в неї права вступити в ту політичну спільноту, яку вона вважає придатною» [61, 51].

Філософ наголошував про людську природу існування патріархальної системи, заперечуючи божественне втручання. За Локом, суспільство пристосувало та посилило традиціями та звичаями емпіричні стосунки, що були встановлені Богом. Однак теоретики суспільного договору не припускали участі в суспільному договорі всіх без виключення.

Дж. Лок ототожнює наявність права на власність з політичною свободою, отже, підпорядковане положення жінки відносно чоловіка, що контролює їхню спільну власність, стає фактором вилучення представників жіночої статі з «політичного тіла під одним підпорядкуванням». З іншої сторони, Лок припускав наявність у жінок своєї власності, можливості заробляти своєю працею та укладати договори, подолавши обмеження, встановлені суспільством, через індивідуальні зусилля та науку. Не зважаючи на те, що Лок не вказував в своїх роботах про місце жінок в суспільному договорі, можна сказати, що його тези радикальний індивідуалізму були прогресивними в тогочасній Англії.

З добою Просвітництва змінюються уявлення, з'являється новий розподіл праці, новий тип сім'ї, зароджується сучасний індивідуалізм – це спричиняє докорінну зміну концепту жінки. Виникає статевий дискурс, де своє вагоме слово вносить Ж-Ж. Руссо з теорією статевого диморфізму. Не зважаючи на те, що Руссо не виокремив певну теорію, його твори, що набули надзвичайної популярності, містять ідеї, що присвячені взаєминам статей. Руссо сприяв формуванню певних канонів «жіночості» та «мужності» в «Елоїзі», й «Емілі».

Руссо розцінював статеву відмінність як фактор розподілу на сильних та слабких за еволюційною біологією. Він пропагував диктат стриманості, доместикації і несміливості жінок. За його думкою, скромна жінка – є необхідною ланкою між вищими винаходами суспільства та природою [61, 54].

У 5-ій книзі «Емілія» Руссо визначає тезу про підпорядковане становище жінки за «природою», викладає рекомендаційні поради, як виховати в жінці бажані риси, укріплює образ стриманого і покірного ідеалу [61, 55].

З одного боку Руссо визнає рівність жінок і чоловіків, але тільки в моментах, що не стосуються статті, в той же час, розглядаючи жінок лише через призму статі. Він полярно поділяє статі: чоловічі недоліки – добродійності для жінок і навпаки, включаючи освіту і моральні правила.

Розвиток раціональності та автономності особистості через освіту є метою виховання тільки хлопчиків, для дівчат пріоритетом є укорінення покори, поступливості та м'якого характеру з самого дитинства. За методологією Руссо виховання жінок, розум яких, на думку філософа, не придатний для пізнання точних наук, головним чином припускає вирощення несамотійної істоти, що має внутрішню потребу до пристосування задля існування в суспільстві, а отже сутністю всього виховання є узгодження чоловікові через відмову від прояву власних емоцій та відповідно позбавлення індивідуальності. Руссо зазначає: «Жінка створена для того, щоб поступатись чоловікові і терпіти образу з його боку. Але хлопчиків ви ніколи не доведете до такої міри підпорядкування; внутрішнє почуття в них піднімається і протестує проти несправедливості; природа не створила їх для того, щоб терпіти несправедливість» [61, 56].

Бажання дівчат називаються фантазіями, якщо вони їхньою метою не є вдоволення чоловіка: «Щастя добродійної дівчини полягає в тому, щоб стати щастям добродійного чоловіка» [61, 57].

Розглядаючи жінку через статеву приналежність, Руссо імплементує гендерний конструкт, романтизуючи та пропагуючи вирощування пасивності в дівчат. Статевий диморфізм Руссо наклав свій відбиток на філософське

трактування Канта у статевому дискурсі. Найбільш помітний вплив Руссо прослідковується у його праці «Спостереження над почуттями піднесеного і прекрасного».

В ній продовжується парадигма соціальної диференціації статей, в якій чоловік ототожнюється з поняттям «людина» як духовно-раціональної істоти, втрачаючи свою статево специфіку, а жінка на протилежність розглядається виключно через свої статові ознаки. В розділах «Про відмінність піднесеного і прекрасного в чоловіків та жінок» і «Характер статі» Кант майже не розглядає чоловіків, на відміну від жінок. Трансформація поглядів з середньовічних часів є несуттєвою: тоді сутність жінки уособлювалось через гріхопадіння, в епоху модерна – через біологічну і психологічну суть. Парадоксальним є і визначення Канта: «В організацію жінки природа передбачливо вклала більше мистецтва, ніж в організацію чоловіка, оскільки природа наділила чоловіка більшими силами, ніж жінку, щоб звести їх для самого тілесного поєднання і поєднати їх все ж як розумних істот заради її головної мети, а саме для продовження роду» [61, 59].

Тобто природа вклала в жінку більше мистецтва, але вона все ще менш досконала, ніж чоловік. Він зазначає, що жінка панує, а чоловік – править, адже схильність панує, а розум править. Кант також підкреслює слабкість жінки за тілесною організацією у дусі Руссо, непрямо заперечуючи, що жіноча природа може бути пов'язана з розумом [61, 61].

Він зазначає, що жінки реалізують себе, стаючи засобом для однієї мети – злагоди в сім'ї. Таким чином, Кант встановлює гендерну сегрегацію, де економічна та соціально-політична сфера належать чоловікам, а побутова – жінкам. Результатом такого процесу стає наділення чоловікові ролі годувальника сім'ї, а жінці – ролі прислуг. Розглядаючи соціальний статус в громадянському стані в праці «Метафізика моралі», Кант виділяє три невіддільних аспекти громадян: самостійність, рівність, свобода. Серед них, на думку Канта, активними можна назвати тільки тих, хто не залежить від волі інших: «усі ті, хто мусить підтримувати своє існування (харчування й захист)

не власним заняттям, а за розпорядженням інших (за винятком розпорядження з боку держави), не мають громадянської особистості, і їхнє існування – це ніби притаманність» [61, 63].

Таким чином, Кант заздалегідь вилучає представників жіночої статі з соціально-політичного поля, пропагуючи, як вище зазначено, пасивність, скромність та підлеглість чоловіку, виправдовуючи це біологічною сутністю. Це саме вилучення закриває всі можливості жінок на становлення активними громадянами, ставлячи їх нижче за будь-якого пасивного чоловіка. Дана теза Канта суперечить його ж тезі про рівність, що належить всім суб'єктам. Доктрина Канта домінувала довгий час в суспільно-гендерних конструктах до зародження романтизму. Романтика зберегла зв'язок з просвітниками, продовжуючи пропаганду та прагнення до рівності та справедливості, відмову від суспільних умовностей та стереотипів. Романтики не зачіпали теми громадянства та соціального статусу жінок, але вони протестували проти ідеї ототожнення жінки з господарством та обслуговування дому, пропагуючи ідею просвітництва про всебічний розвиток жінок. Таким чином, романтики надавали жіночим спілкам потенціалу самоосвіти та розвитку, відкидаючи ідею про жорстко обмежене природне призначення.

Концепція свободи не сумісна з тезою про обмеження однією соціальною роллю з народження. Фрідріх Шлегель заперечував ідеалізацію беспорядності в жіночності, радикально відкидаючи диференціацію гендерних сфер у «Люцинді» [61, 66]. Не зважаючи на радикальність поглядів щодо застарілих концептів, романтики не повно відокремились від стереотипів про статеві ролі. Теоретики все ще підкреслювали інший характер ментальної та емоційної конституції жінок за рахунок ототожнення реалізації фемінної частини суспільства через любов. Вони розглядали емоційність жінки як тотальне дарування любові, через яку вона надає життю чоловіка смислової єдності та таким чином отримує від нього самосвідомість та контакт з зовнішнім світом.

З цього приводу для нашої роботи цікавими є такі висновки:

а) основна увага в багатьох історичних епохах приділяється формуванню

образу чоловіка, але за контекстом розуміють особу чоловічої статі;

б) образ жінки пов'язаний з сім'єю і веденням домашнього господарства: дівчат треба вчити шити, вишивати, в'язати, не варто в них розвивати інші обдарування, позаяк це буде відвертати їх від виконання окремих обов'язків;

в) навички читання і письма, арифметика необхідні дівчаткам лише для ведення підрахунків у домашньому господарстві;

г) жінка повинна розвивати свої обдарування з метою сподобатися своєму чоловікові [8, 94].

Отже, виникнувши в часи первинного розподілу праці, суспільство оформилося як патріархальне. До соціально-історичних передумов виникнення і поширення феміністських ідей можна віднести процес секуляризації суспільства, зародження буржуазних відносин в Європі, зміцнення державної структури європейських країн, твердження ліберально-демократичної ідеології, теорії «прав людини», промисловий переворот, що призвів за собою залучення жінок до суспільного виробництва.

Гуманісти проголосили самоцінність людського життя, незалежність гідності особистості від походження і рід, стверджували ідеї особистої свободи, рівності громадян перед законом, принцип загального блага. У той же час суб'єктом культурного процесу виступав чоловік, характерною рисою західної культури став андроцентризм. В умовах, коли жінка була відчужена від громадської сфери - політики, релігії, юрисдикції, науки, освіти, творчості, мистецтва, коли вона не мала більшості цивільних прав, не мала можливості отримувати порівнянню з чоловічим рівня освіти, вона була змушена задовольнятися роллю матері і берегині «домашнього вогнища». Крім того, починаючи з античних часів, в філософії і науці утвердився антифеміністський дискурс (Платон, Аристотель, І. Кант). В рамках якого положення жінки оголошувалося залежним від чоловіка, її роль в суспільстві визнається другорядною, оскільки вона обумовлена біологічними відмінностями між чоловіком і жінкою. В контексті феміністського дискурсу подібні уявлення трактуються як сексистські погляди, для яких характерні мізогіністичні

установки. Ці чинники привели до виникнення феміністичних теорій, в яких формується критика патріархальної ідеології (Т. Гоббс), яка через феміністичний дискурс вже має назву «патріархатна ідеологія».

1.2. Проблема подібностей чи відмінностей жіночої та чоловічої сутностей: розвиток феміністських підходів

Аналіз літератури дозволяє стверджувати, що в науковому плані проблема принципу прав жінок почала розглядатися в теорії фемінізму [5; 8; 63]. Наприкінці XVIII століття, тобто. до зародження спеціального руху на захист прав жінок, питання про рівність жінок та чоловіків не порушувалося. Зміна ставлення до прав жінок стала можливою внаслідок поширення теорії та практики фемінізму, який отримав у XX столітті особливий вплив. Одне з найбільш загальних визначень фемінізму - це теорія та соціальний рух на захист прав жінок [41].

Феміністська теорія є міждисциплінарною, вона включає соціально-філософські, політичні, економічні, психологічні, історичні, культурологічні підходи. Проте конкретні способи поліпшення становища жінок розуміються різними теоретиками фемінізму по-різному. Причина цього у тому, що фемінізм - це концепція, що у буквальному значенні слова зростає і розвивається як у відповідь соціальні запити жінок. І оскільки реальні проблеми, які постають перед жінками різних епох та різних культур, дуже різні, аж до того різні рішення, які пропонує фемінізм.

Розглядаючи різні напрями фемінізму (іноді на Заході говорять навіть про «фемінізми»), можна у загальному вигляді сказати, що ключовою темою є дилема подібності або відмінностей жінок та чоловіків. Як пише професор Нью-Йоркського університету Естер Айзенстайн, тема «відмінностей» стала інтегральною для сучасної феміністської думки принаймні з часу публікації «Другої статі» Сімони де Бовуар, і особливо з часу відродження жіночого руху

в 1960-і роки» [66].

Джудіт Еванс, професор того ж університету, також зазначає, що феміністські школи «...структурувалися навколо теми рівності, подібності та відмінностей» [63]. Обійти питання про подібність і відмінності жінок і чоловіків неможливо, тому що вся традиційна культура заснована на принципі протилежності та ієрархічності чоловічого та жіночого почав, і, відповідно, звідси впливає ідеологія стратифікації чоловіків та жінок у суспільстві. Саме як результат пошуку відповідей на питання – тотожні жінки та чоловіки чи вони різні? у чому саме полягають відмінності між жінками та чоловіками, які їх причини та наслідки? – і зростає феміністська теорія.

Історично склалося кілька напрямів фемінізму – ліберальний, соціалістичний, радикальний, психоаналітичний, постмодерністський, різні фемінізми з національним забарвленням («чорний»/негритянський фемінізм, латиноамериканський, ісламський та ін.). Незважаючи на відмінності у філософських поглядах чи політичних позиціях, феміністок поєднує прийняття кількох тез. Це, перш за все, визнання дискримінації жінок у суспільстві та переконаність у тому, що вторинність соціального статусу жінок не детермінована біологічними відмінностями статей. Усі феміністки критикують патріархат і наполягають на необхідності зміни традиційних соціальних, політичних та особистісних практик для покращення соціального стану жінок [5].

Проте, в описах стратегій «поліпшення становища жінок» теоретики фемінізму стикаються з проблемою подібності чи відмінностей жіночої та чоловічої сутностей. Для тих, хто стурбований рівністю жінок і чоловіків, жодне питання не має такого вирішального значення, як різниця між ними. І жодне питання не викликає більше розбіжностей. Деякі історики говорять «про два обличчя фемінізму», інші описують дві тривалі та роздільні традиції [5].

Обійти питання про подібність і відмінності жінок і чоловіків неможливо, тому що вся традиційна культура заснована на принципі протилежності та ієрархічності чоловічого та жіночого початків, і, відповідно, звідси впливає

ідеологія стратифікації чоловіків та жінок у суспільстві. Саме як результат пошуку відповідей на питання – тотожні жінки та чоловіки чи вони різні? у чому саме полягають відмінності між жінками та чоловіками, які їх причини та наслідки? – і зросла феміністська теорія [5].

В історії фемінізму чергуються періоди, коли акценти робилися на рівності (однаковості) між жінками та чоловіками, їх відмінностях або відбувався синтез цих точок зору.

Принцип рівності, навіть тотожності чоловіків і жінок як істот, які однаково мають розум, був вперше висунуто ліберальним фемінізмом наприкінці XVIII століття і відстоювався ним до 60-х років XX століття. Автори ранніх феміністських робіт – Мері Уолстоункрафт, Джон Стюарт Мілль, Герріет Тейлор та інші – стверджували, що жінки рівні чоловікам, хоч і відмінні від них (equal but different). Ці мислителі вважали, що материнські функції життєво важливі жінок, які природою призначені до виконання сімейних ролей; але при цьому жінки «рівні» чоловікам як людські істоти і тому повинні мати рівні юридичні, громадянські та політичні права. Таким чином, примирялися принцип рівності громадянських та соціальних прав жінок та чоловіків та відмінності їхніх сімейних обов'язків.

Згодом через різні соціально-економічні та політичні причини акцент на тотожності жінок і чоловіків (як розумних істот) посилюється, оскільки у ліберальних феміністок все частіше виникають побоювання, що будь-який акцент на відмінностях призведе до зниження соціального статусу жінок. Представницям інших напрямів фемінізму часто дорікали лібералам за те, що фактично вони шукали не рівності жінок і чоловіків, а рівності жінок з чоловіками в ієрархізованому за патріархатним принципом суспільстві, де жінки мали б відповідати «чоловічому зразку» [5].

Акцент на відмінності жінок від чоловіків з'являється разом із другою хвилею фемінізму, особливо у його радикальному перебігу. Основна увага в теорії переміщається з ідеї «подібності» жінок з чоловіками на констатацію принципів відмінностей у «чоловічій» та «жіночій» природі (сутності) та

культури. Початок цієї позиції позначено Симоною де Бовуар у книзі «Друга стаття» де вперше була поставлена проблема подавлення фемінного в культурі [52].

Суспільство, вважає де Бовуар, конститує чоловіче/маскулінне як позитивну культурну норму, а жіноче/фемінне як негативне, як відхилення від норми, як інше. Громадська група, що позначається як «чужа» або «інша», отримує свідоцтво про «неповноцінність та позбавляється права на «рівність», констатувала де Бовуар. Дослідники та лідери західного фемінізму 50-70-х років ХХ століття (С. де Бовуар, Б. Фрідан, Л. Ірігарей, Ю. Крістева, Е. Сіксу та ін.) на прикладі культури, що пов'язує поняття про людину і справді людські якості лише з чоловіком, показали її патріархатний, маскулінний характер. Вони також вказали, що жінка у традиційній культурній парадигмі ототожнюється виключно з тілом та його функціями (дітородними чи сексуальними), а єдина форма духовного життя жінки – кохання, яке визначається як турбота і виявляється у формі обслуговування своїх близьких, єдино важлива сфера діяльності – сім'я.

Ця наукова, дослідницька робота, так само як і практичний феміністський рух, – до речі один із небагатьох, якщо не єдиний приклад появи науки з практики: від емансипації до інтелектуального фемінізму і до гендерних досліджень – дала можливість західним вченим-феміністам сформулювати свою теоретичну мову. говорити про жіночі (пізніше, гендерні) проблеми, тобто. Створити свій дискурс, тобто. мову. Але поняття дискурсу набагато ширше, оскільки висловлює і пояснює не лише лінгвістичними чи логічними засобами, а й соціальними, усередині широкого соціокультурного простору, а конкретніше, прийнятими в даному співтоваристві способами та правилами зумовлення мови

Наприклад, у феміністській теорії та гендерній критиці використовується прикметник патріархатний, тобто такий тип відносин у суспільстві, в якому чоловік та чоловічі цінності займають панівне становище. Зрозуміло, що дискурс феміністської спільноти приймає слово патріархатне, тим самим

підкреслюючи маскулінність сучасної культури. Теоретики радикального фемінізму реінтерпретували результати багатьох наукових досліджень про поділ світу на дві полярні сфери – соціальну чоловічу та сімейну жіночу. Вторинність жіночого світу, вважають радикалки, виникає не з біологічних відмінностей статей, а є наслідками є наслідком соціального конструювання ієрархії статей. Однак, на відміну від традиційної патріархатної практики, радикальні феміністки оцінюють приватний сімейний жіночий світ як більшу цінність, ніж світ політики. На основі цього радикальні теоретики стверджують, що хоча жінки і відрізняються від чоловіків у патріархатній культурі, але – на краще. Так формуються концепції особливої жіночої сутності, чи «есенціалізму» (від англ. essence – сутність). Очевидним є явний біологізм цієї позиції. Зрозуміло так само й те, що якщо жінки та чоловіки фундаментально різняться, то політика рівних прав просто неможлива.

У цілому нині представниці «фемінізму відмінностей» відкидають традиційне розуміння політики. Їх політика, тобто сфера владних відносин, концентрується у традиційних політичних інститутах, але, значно більшою мірою, у сфері приватного життя, де чоловіки придушують жінок. Радикалки відкидають традиційні політичні стратегії та програми ліберального фемінізму та пропонують швидше культурні стратегії сепаратизму від «чоловічої влади», націлені на акцентування та підтримку жіночої унікальності. На жаль, хоча екстравагантні ідеї та вчинки радикалок і привернули увагу до проблеми, одночасно вони стали приводом для поширення іміджу «божевільних феміністок».

Поступово у фемінізмі формується уявлення про те, що існують значні відмінності між самими жінками – і це не менш важливо, ніж різницю між жінками та чоловіками. Знову проблема рівності та відмінностей стала дуже актуальною, але її аналіз перемістився зі сфери відносин між статями у сферу відносин усередині однієї статі; і – цим – тема відмінностей чи подібності перестає носити характер дилеми біологічних відмінностей.

У 70-ті і особливо у 80-ті роки ХХ століття під впливом феміністських

робіт у соціальних науках складається уявлення про те, що біологічна і соціальна стать – це не теж саме. Формується гендерна теорія, яка по-новому ставить проблему рівності та відмінностей.

Спочатку (у 1970-ті роки) його зміст протиставлявся терміну «стать» і лише доповнював есенціалістське розуміння чоловічого та жіночого. Однак у 1980-х роках усвідомлення варіативності самих критеріїв «чоловіче»/«жіноче» та умовності (конвенційності) поділу на чоловіків і жінок за морфологічними ознаками призвело до того, що біологічна стать стала розумітися включеною в соціально-культурну стать, в гендер. Гендер починає розумітися як проблема всебічного дослідження фемінності та маскулінності та пов'язаних з ними соціальних та культурних очікувань. Соціально конструктивістське розуміння гендеру як знання, що створює значення для тілесних відмінностей, стало доміантним.

Дослідження 1990-х років показали, що в його конструюванні бере участь ціла низка факторів (тип суспільства, соціальні норми та очікування), отже, гендер – одна з необхідних характеристик серед інших (класу, раси, етнічності, віку та сексуальної орієнтації) у соціальному дослідженні. Таким чином, гендер, уникаючи прямої конотації з поняттям «біологічна стать», стає індикатором дослідницької позиції, методологічним підходом.

Розробляючи ідеї Ф. Ніцше, М. Фуко та Ж. Дерріда, гендерні дослідження центруються на проблемах владних технологій у відносинах чоловіка та жінки. Гендерні дослідження актуалізували розробку гострих соціальних проблем, які довгий час не були предметом наукових дискусій і для яких не було понять: сімейне та сексуальне насильство, «скляна стеля» статі, гендерний сепаратизм і сексуальні домагання, транс- і гомосексуальність, маскулінізація суспільства, гендерний конфлікт та гендерна рівність. Як джерело знань розглядаються повсякденні практики людських взаємодій, що вивчаються «м'якими» методами (мікросоціологічні методи, біографічний метод, кейсстаді, герменевтичні техніки) [5].

Продуктивним для розвитку методології гендерних досліджень у ці роки є

залучення теорії гендерної схеми С. Бем, у якій проблематизується сам процес отримання знань про навколишній світ та чоловіків і жінок у ньому та доводиться гіпотеза про сформованість пізнавальної системи людини через поляризацію чоловічої та жіночої, їхню ієрархію та інтерпретацію подібного стану за допомогою біологізації цього процесу, тобто категоризація всіх властивостей та функцій за принципом «чоловіче/жіноче» відбувається без істотного обґрунтування. До виникнення гендерної теорії феміністські теоретики намагалися дозволити дихотомію подібності та відмінності або на біодетерміністській основі, тобто фактично визнаючи біологічні відмінності фактором, що визначає ієрархію соціальних статусів жінок і чоловіків, або просто заперечуючи саму проблему біологічних відмінностей. На цих підставах важко створити адекватну соціальну концепцію прав жінок. Теорії подібності чи відмінностей репрезентують альтернативні стратегії покращення життя жінок, і на жаль, як вважають дослідники, жодна з цих альтернатив не може покращити ситуацію більшості жінок [5].

1.3. Поняття «гендер», «гендерні ролі», «гендерні стереотипи»

Поняття «гендер» у активний вжиток прийшло в лише в 1960-х роках. Зокрема, виділяють дві найбільш поширені версії походження терміна «гендер»:

- дослідник Дж. Мані у 1955 році вжив його у Британському журналі із медичної сексології (*British Journal of Medical Sexology*);

- більш популярна версія: психоаналітик Р. Столлер у 1968 році опублікував статтю, у назві якої вжив слово «гендер»: «*Sex and Gender: on the Development of Masculinity and Femininity*» [65].

Фактично до кінця ХХ століття у вітчизняних гуманітарних науках, зокрема й у педагогіці та психології, коли мова йшла про статеву приналежність людини, найчастіше послуговувалися терміном «статеве», що

позначав радше соціальне, суспільне у формуванні чоловічого та жіночого, аніж сексуальне. Однак коли мова йшла про «сексуальне», то акцент робився на особливостях, пов'язаних насамперед, з репродуктивними властивостями особистості, у понятті ж «статеве» домінували загальноособистісні й соціокультурні характеристики. Отже, дослідникам виявилось недостатньо оперувати лише біологічним поняттям «стать», і вони почали вживати ще й слово «гендер», яке наразі має досить критичний характер – тобто зазначає, що у сучасному суспільстві мало говорити про біологічні відмінності, а слід звернути увагу на відповідні гендерні ролі [32].

Бути в суспільстві жінкою чи чоловіком означає не просто мати різні анатомічні особливості – це означає володіти визначеними їм природою гендерними ролями.

Відповідно до соціальних і культурних настанов, визначається місце дівчат і хлопців, жінок і чоловіків в соціумі. Наприклад, у виборі професії, кар'єри, міри відповідальності, участі у політичному житті держави та ін. Ці соціальні норми закріплюються у сім'ї, школі й університеті, політичних структурах, економіці, культурі тощо [32]. Гендер – своєрідний підсумок соціалізації людини залежно від її статевої приналежності.

На думку М. Кімелля у системі гендерних характеристик особистості однаково важливі й значущі такі, пов'язані між собою три чинники:

- ідентичність (identity) – соціальне самовизначення особистості;
- інтеракції (interactions) – стосунки і взаємодія особистості з оточенням;
- інституції (institutions) – державні інститути влади політичні, економічні, соціальні тощо структури суспільства [24].

Отже, від самого народження дитина формується не тільки як біологічний індивід, але й як соціальна особа. Одним із проявів соціалізації особи є її гендерна соціалізація. Тому гендер називають ще «соціальною статтю»

Термін «гендер» активно почали використовувати в 70-ті роки минулого століття. Сфера застосування терміну дуже різноманітна – соціальні науки, передусім, соціологія, психологія, філософія. Сам термін використовується для

опису відмінностей між чоловічою і жіночою поведінкою, базованих на соціальних причинах. У цей же час розмежовуються поняття «стать» і «гендер» що вивело на новий рівень теоретичне осмислення соціальних процесів. На початку 80-х років ХХ століття виникають також і гендерні дослідження у якості нової та виокремленої галузі гуманітарного знання, результатом яких стало творення гендерної теорії як системи наукових поглядів на статус чоловіків і жінок у суспільстві, їх соціально-рольові характеристики та особливості [41]. Відтоді гендерна проблематика відокремлюється в різних галузях педагогіки а гендерні дослідження стали невід'ємною частиною педагогічної науки.

Таким чином, теоретичний аналіз наукових робіт з означеної проблематики свідчить, що введення терміна «гендер» до наукового обігу було здійснене для визначення сукупності соціальних та культурних норм, які суспільство ставить перед людьми залежно від їхньої біологічної статі, для проведення межі між поняттями біологічної статі та соціальними і культурними імплікаціями, які вкладаються у поняття маскулінності та фемінності [8].

Уважається, що гендер є загальнонауковою категорією, і принципи гендерного аналізу можуть бути застосовані до будь-якої з окремих наукових дисциплін.

Основний зміст поняття «гендер» закладений в ідеї соціального моделювання (або конструювання) статі за допомогою соціальної практики. У суспільстві виникає система норм поведінки, яка приписує виконання певних статевих ролей і, відповідно, виникають досить жорсткі уявлення про те, що у тому є «чоловіче» та «жіноче». Тому «гендер» характеризується як сукупність соціальних конструкцій і репрезентацій, а не даність, що зумовлена й закріплена природою [43].

Таким чином, механізмом творення гендеру виступає гендерний дисплей на основі якого реалізовується «гендерна гра» індивідів. Сучасні підходи – феміністичний, конструктивіський, постмодерний – часто розглядають гендер як соціальний конструкт, а драматургічний інтеракціонізм, за І. Гофманом,

аналізує стосунки між гендерами з точки зору соціального інтеракціонізму. Тобто, гендер є соціально-досяжним статусом, який здобувається особою в процесі взаємодії. І. Гофман називає дисплеї як конвенціальними моделями поведінки, що структуровані як обмін двох дійових осіб, як різноманітність уявлень «чоловічого» і «жіночого» у міжособистісній взаємодії [64].

Поняття «гендерний дисплей» введено І. Гоффманом для опису соціальних аспектів статі [64]. Це поняття вказує на безліч проявів культурних складових статі – гендерні стереотипи, статево-рольові норми та статево-рольову ідентичність. Гендерний дисплей – це механізм творення гендеру.

У визначеннях гендеру вказується, що це – соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки на відміну від біологічної та інстинктивної поведінки. Гендер може розглядатися деякою сукупністю усього того, що є набутих і умовно рефлекторним, тобто таким, що виникає у людини певної статі на основі біологічних, інстинктивних форм залежно від яскравості їх вираженості тої чи іншої особи.

У цьому контексті «рольовий конфлікт» може розглядатися як динамічний аспект сучасних «відносин між статями»: відносини, що формують ситуації, де особи, які належать до певної категорії за статтю, можуть абсолютно виразно «бачити», що вони перебувають не на своєму місці, а якщо їх не буде на цьому місці, проблеми, від яких вони страждають, зникнуть самі собою. З погляду взаємодії йдеться про управління нашим «сутнісним» еством, а з погляду індивіда – про постійне здійснення гендеру. Отже, спробуємо показати, що і категорія приналежності за статтю, і гендер є керованими властивостями поведінки, які влаштовані з урахуванням того, що інші судять нас і реагують на нас в особливий спосіб [8].

Резюмуючи, констатуємо, що гендерні відмінності, або соціально-культурне оформлення «сутнісного чоловічого і жіночого ества», набувають статусу об'єктивних фактів та вважаються природними нормативними рисами індивідів, забезпечити мовчазне пояснення відмінностей в долях жінок і

чоловіків у рамках одного соціального порядку. Теоретичним підґрунтям для вивчення гендеру сьогодні, є робота К. Уест і Д. Зіммермана «Творення гендеру», у якій застосовано етнометодологічний підхід для розуміння того, як твориться гендер. Основними положеннями тут виступають поняття стать і категорії статі та гендеру [59].

Кожен індивід у процесі гендерної соціалізації проходить ці три рівні творення свого гендеру, використовуючи ідентифікаційні (одяг, макіяж тощо) і гендерні дисплеї [59]. Залежно від напрямку дослідження, використаних теоретичних підходів і методології гендерного аналізу, перевага надається або біологічній основі статі, або ж соціальній сутності характеристик чоловіка та жінки.

Теоретик фемінізму К. Мілет у своїй книзі «Сексуальна політика» підкреслює, що гендер як соціокультурний конструкт детермінує не тільки стиль одягу та поведінки, але й через певну систему соціалізації й культурні норми, психологічні якості (заохочуючи одні і пригнічуючи інші), здібності (наприклад, через стереотипи «математика – не жіноча справа»), види діяльності, професії тощо. В цьому розумінні бути чоловіком чи жінкою зовсім не означає мати певні природні якості, а значить виконувати ту чи ту соціостатеву роль [36].

Проблема гендеру, на її глибоке переконання, полягає в штучності статі, оскільки саме в цьому закладено первинний сенс запровадження означеного поняття як такого, що розрізняє те, що людині дано від природи у формі її тіла, і те, що вона отримує як систему суспільно-рольових приписів і стереотипів поведінки. Як штучне утворення, тобто в сенсі необумовленості суто природними чинниками, поняття гендеру відкриває нове поле творчої активності, а саме: або ми вважаємо, що стать має якусь константну сутність, з певним стійким набором характеристик, форм мислення, поведінки і потреб, або визнаємо істотну теоретичну невизначеність характеристик статі, їхню залежність від соціальних, культурних, етнічних, професійних контекстів. Отже, освітнє середовище може розглядатися та вивчатись з різних перспектив.

Однією з них може бути втілення і продукування у ньому соціальних нерівностей [43].

Оскільки концепція дослідження гендерних підходів ґрунтується на розумінні гендеру як змінюваної та соціокультурно зумовленої категорії соціальних умов існування та пояснюється різними тлумаченнями сучасними вченими відповідно до обраної концепції та ділянкою наукового пошуку, то гендер (у педагогічному аспекті) – результат процесу соціалізації, набуття людиною (відповідно до своєї статі) рис, якостей, моделей поведінки, які сформовані суспільством у певний історичний період часу та в певному суспільстві й відображають характер відносин, що пропонують створення суспільства з рівними можливостями управління та соціально-культурної взаємодії «чоловічого» і «жіночого» [41].

Стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси вдачі, що відповідають поняттям «чоловіче» та «жіноче», розглядаються як гендерні стереотипи [8].

Вони виявляються, насамперед, як гендернорольові стереотипи, що стосуються прийнятності різноманітних ролей і видів діяльності для чоловіків і жінок, а також як стереотипи гендерних рис, тобто психологічних та поведінкових характеристик, притаманних чоловікам і жінкам. Пронизуючи практично усі ланки життєдіяльності суспільства, стереотипи фемінінності/маскуліності є стійким комплексом уявлень, що включає: культурні канони (ідеальні образи) чоловіка та жінки; уявлення про при таманні кожній статі риси вдачі та їх комбінації; сфери, способи, стиль самореалізації чоловіка та жінки (в межах конкретного етнокультурного середовища); особливості процесів соціалізації хлопчиків та дівчаток; поведінкові моделі (норми, приписи, очікування щодо поведінки особи певної статі у стандартній ситуації та соціальні санкції за їх порушення); гендерну стратифікацію (ієрархію соціальних статусів та ролей чоловіків та жінок, що визначає суспільний престиж статі). Різноманіття гендерних стереотипів дозволяє маніпулювати ними.

Гендерні стереотипи, ролі, цінності, норми регулюють стосунки чоловіків і жінок у суспільстві, впливають на займану позицію особи в суспільстві, на її права й обов'язки, на її соціальний статус. Соціальна роль становить динамічний аспект гендеру, і, водночас, є поведінковою стороною статусу. Кожна особа є виконавцем цілого спектру ролей, однак посеред них завжди виділяється ключова роль, яка безпосередньо детермінована соціально-віковим статусом і з якою оточуючі в першу чергу ідентифікують особу. універсалізація гендерної поведінки – нова вимога часу, необхідна умова універсалізації гендерних ролей [34, 15], необхідна умова гендерної рівності

Сімона де Бовуар вбачала в здатності дівчаток виконувати хлопчачі функції, а хлопчиків дівчачі можливості для багато вимірної інтеграції особистості, відновлення цілісної особистості, подолання дихотомізму, дуалізму [52]. Тому завдання гендерного виховання: формування андрогінної особистості [23; 25]. Отже, універсалізація гендерної поведінки – нова вимога часу, необхідна умова універсалізації гендерних ролей [34, 15], необхідна умова гендерної рівності.

Гендерна педагогіка не існує в ізоляції від філософсько-освітніх та культурологічних концепцій, вона, разом із прогресивними освітніми теоріями, звертає увагу на створення і розвиток не просто «знання про», але й «знання для» та «знання у» світі людини, тобто фокусується на особливостях світу повсякденності: які існують дискримінаційні механізми для чоловіків та жінок, як впливають стереотипи на процеси соціалізації, як вони підтримуються дискурсом влади та закріплюються освітою. Таким чином, під освітньою процедурою гендерна педагогіка розуміє активне слухання, навчання критично мислити, розвиток «зростання свідомості», артикулювання власної точки зору.

Проте гендерна освіта – цілеспрямований процес розвитку й саморозвитку особистості, в якому вона формує взаємини статей, засновані на системі загальнолюдських і національних моральних цінностей шляхом здобуття (засвоєння) історико-культурологічних, соціально-правових та психолого-педагогічних знань щодо гендерної рівності, формування вмінь і

навичок гендерно толерантних дій, виховання гендерної культури, що сприяє формуванню суспільства гендерної рівності.

1.4. Гендерна освіта та виховання як нормативні знання в системі гендерного підходу

Проблему гендерної освіти, гендерного виховання досліджували О.Болотська, С. Гришак, С. Вихор, Т. Дороніна, І. Іванова, Т. Голованова, О. Кікінежді, В. Кравець, Л. Штильова, О. Цокур та ін. Внесок у дослідження проблематики формування гендерної культури здійснила О. Васильченко [4].

Дослідники даної проблеми зазначають, що саме засобами гендерного виховання та гендерної освіти відбувається роз'яснення традиційних гендерних стереотипів та упереджень, з якими зустрічається студентська молодь, та здійснюється спільний пошук шляхів їх заміни демократичними, заснованими на гендерній рівності. Гендерну освіту дослідники [16; 18; 23] розглядають як сукупність систематичного навчання, просвіти (тобто пропаганди й розповсюдження гендерних знань і гендерної культури) та гендерної самоосвіти.

В. Кравець визначає гендерну освіту як систематичне навчання, просвіту з метою розповсюдження гендерних знань і гендерної культури та стимулювання гендерної самоосвіти особистості [27].

Близьким за змістом є визначення, що надають Т. Мельник та Л. Кобелянська, трактуючи гендерну освіту як процес засвоєння гендерних знань, використання гендерної інформації під час навчального процесу в навчальних закладах [34].

Варто зауважити, що більшість дослідників пов'язують процес гендерної освіти саме з отриманням знань теорії гендеру. Так, С. Гришак вважає набуття гендерних знань студентами одним з механізмів становлення світогляду гендерної культури, заснованого на принципі егалітарних відносин статей, що

забезпечує поведінку особистості студента на основі партнерських взаємовідносин та визначає гендерну чутливість як показник гендерної культури майбутнього спеціаліста соціальної сфери [11].

Визначальною категорією називає О. Болотська гендерну освіту. Саме через гендерну освіту, на її думку, відбувається процес формування партнерських взаємовідносин у суспільстві [1].

У свою чергу С. Гришак дійшла висновку, що гендерна освіта – головна категорія для переборювання патріархатних стереотипів і гендерної нерівності у напрямку зміни суспільної свідомості [11].

На думку Т. Дороніної, базовим для реалізації завдань гендерної освіти та виховання молоді має стати компетентнісний підхід. Авторка зазначає, що процес гендерної освіти повинен бути спрямований на формування гендерно компетентної особистості «шляхом уведення гендерних компетенцій до освітнього стандарту відповідного рівня освіти та шляхом набуття особистістю рис, які обумовлюють та характеризують рівень її гендерної культури (що виявляється в поведінці) та формується завдяки виховним зусиллям педагогічного середовища» [20].

Цю думку підтримує І. Мунтян, зазначаючи, що інтеграція гендерного підходу в вищу освіту має відбуватися завдяки формуванню гендерної компетентності студентів університету. Дослідник розглядає гендерну компетентність, як професійне новоутворення педагогічних фахівців, яке спонукатиме майбутніх спеціалістів до досягнення гендерної рівності «шляхом формування їх гендерної культури» [38].

Отже, в навчально-виховному процесі університету гендерна освіта виступає політичною і правовою базою, духовним і освітнім підґрунтям для формування гендерної культури українського студентства [43].

Можна визначити такі загальні принципи гендерної освіти: орієнтація на співробітництво; діалогічність у процесі навчання; розвиток особистісного потенціалу, що реалізується через розвиток особистісних складових студента; Я-концепція, мотиваційна й емоційна сфери особистості; єдність теорії і

практики, що здійснюється через залучення життєвого досвіду студента. Завдання гендерної освіти студентів університету реалізуються через систему гендерного виховання. Словникова література визначає гендерне виховання як «процес цілеспрямованого систематичного вироблення в осіб обох статей способів і форм паритетності у відносинах, моральних нормах рівності, рівноправності, взаємоповаги, врахування як спільного, так і відмінного, що властиво жінці й чоловікові, а також формування вільної особистості з гендерним світоглядом і навичками гендерно орієнтованої поведінки» [34].

Так, вітчизняна дослідниця О. Болотська, досліджуючи питання гендерного виховання молоді, дійшла висновку, що гендерне виховання це «не тільки – «навчальний процес», але і навчальний досвід «принципу активності, тобто спонукання особистості до активного соціального життя на основі розширення її знань і можливостей» [1].

Участь особистості у діяльності громадських організацій, на думку дослідниці, забезпечує вироблення навичок гендерно доцільної поведінки, формування гендерного світогляду, і є провідним механізмом гендерного виховання. Для становлення гендерного виховання, продовжує авторка, постає питання щодо необхідності розробки методичних аспектів впровадження гендерного компоненту у зміст дисциплін. Зміст поняття «гендерний підхід до виховання» є складовою гендерного підходу до навчально-виховного процесу в цілому. Саме через гендерний підхід реалізується гендерне виховання молоді, що навчається [1].

Таким чином, ми дійшли висновку, що дослідники гендерних аспектів в системі освіти визначають три категорії, що пов'язані з формуванням гендерного світогляду, а саме: гендерна освіта, гендерне виховання та гендерний підхід. Такий триєдиний підхід буде надалі покладено нами в основу дослідження проблеми нормативно-правового забезпечення гендерної освіти та виховання.

РОЗДІЛ 2

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ОСВІТИ

2.1. Тенденції розвитку підходів щодо механізмів забезпечення принципу гендерної рівності

В Україні прийнято систему нормативно-правових актів, які є різними за змістом, але всі вони безпосередньо чи опосередковано встановлюють та регламентують рівність чоловіків і жінок. Результати наукових пошуків проаналізовано в монографії І. Грицай [10].

Окремі аспекти механізму забезпечення гендерної рівності в освіті досліджували: С. Гришак, О. Кисельова, К. Левченко, Т. Марценюк, М. Скорик, О. Сусллова, Т. Дороніна та ін. Проте в педагогічній науці досі не вироблено цілісного уявлення про механізм забезпечення гендерної освіти та виховання.

Але існують підходи до розуміння його змісту у праві. Дослідники стверджують, що правове забезпечення гендерної рівності в сучасній правовій державі має базуватися на ефективному законодавстві, що об'єктивує принципи справедливості, гідності, рівності. При цьому врахування міжнародних стандартів під час розроблення національного законодавства у сфері гендерної рівності є обов'язковим. Але навіть досконале законодавство не буде дієвим без механізмів його практичного забезпечення. Ю. Тодика зазначає, що недостатньо мати матеріальні норми, розвинену систему законодавства, а потрібні чіткі механізми їх втілення в життя [55].

Для його урозуміння слід визначити зміст поняття «механізм» та звернутися до етимології цього терміна. Поняття «механізм» несе в собі специфічне смислове навантаження. Його використовують у різних сферах суспільного життя та наукових галузях, водночас, у літературних джерелах існує велика кількість підходів щодо його розуміння. Механізм (від грецької

μηχανή, mechane – «машина»; з англійської mechanism та німецької mechanismus – «механізм») визначається як пристрій, що передає або перетворює рух; внутрішня будова, система чого-небудь; сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та ін. явище [3].

У суспільно-науковій літературі відсутній консенсус щодо його змістовного наповнення. Під механізмом розуміють або набір певних елементів, або їх дію (взаємодію) чи процес, або зв'язки, причому є спроби поєднати предметне і діяльнісне розуміння механізму [49].

Але в будь-якому випадку поняттям «механізм» має позначатися змістовно наповнене, комплексне, структурне, динамічне явище. У політичній науці, як правило, політичні механізми виступають засобом реалізації державної політики [52].

В соціології механізми використовуються для позначення способу переходу суб'єкта з одного стану в інший, зокрема через вплив соціальних інститутів, потрапляючи у сферу впливу яких індивід чи соціальна група мають суттєві можливості підвищення власного соціального статусу [2].

Досліджуючи шляхи взаємодії особистості із суспільством, соціологи визначили дві групи механізмів такої взаємодії: до першої групи віднесли механізми соціалізації особистості (соціальна адаптація, індивідуалізація, соціальний контроль); до другої – механізми саморозвитку, зміни соціальної системи (індивідуальна цілеспрямованість, міжособистісне спілкування, різноманітні способи зв'язку індивідів із суспільством) [31].

У соціології зміст поняття «механізм» суттєво відрізняється від змісту політичних, економічних і юридичних механізмів, між якими є деякі спільні риси. При розгляді первинного походження поняття «механізм» виділяють декілька необхідних та визначальних його властивостей як абстрактної категорії, зокрема:

- 1) динаміку об'єктів;
- 2) взаємодію частин механізму;
- 3) взаємообумовленість частин механізму;

- 4) системну організацію частин механізму;
- 5) наявність простих і складних частин механізму, які обумовлюють його структуру [39].

Зазначені властивості притаманні і державно-правовим механізмам. Характеристика явища або процесу як механізму (у найширшому смисловому значенні цього поняття) передбачає: по-перше, складність його структурної будови; по-друге, системність, узгодженість організації його елементів; по-третє, здатність до динаміки, визначеної цілеспрямованої діяльності; по-четверте, його схильність до самоуправління або зовнішнього управління.

Підсумовуючи вищезазначене, слід виділити декілька важливих ознак механізму як абстрактної категорії:

- 1) системність, логічність і функціональний зміст;
- 2) динамізм і стабільність;
- 3) цілеспрямованість;
- 4) постійний характер і ефективність.

Механізм дозволяє пов'язувати елементи забезпечення принципу гендерної рівності у структурно-функціональній «вузол» і надавати їм динамічного змісту. Ознаки механізму забезпечення принципу гендерної рівності є його характерними властивостями, категоріями, що відображають його зміст. Головною ознакою механізму забезпечення принципу гендерної рівності є його правова регламентованість. Правове регулювання забезпечення принципу гендерної рівності має ґрунтуватися на засадах верховенства права та справедливості. Нормативно-правове регулювання принципу гендерної рівності здійснюється через систему нормативно-правових актів та інших джерел права, яку складають Конституція України, закони України, підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні нормативно-правові акти та договори.

Важливого значення у забезпеченні принципу гендерної рівності набуло індивідуальне (ненормативне) правове регулювання, що здійснюється через правозастосування. Системність і функціональний зміст. Характеристиками механізму забезпечення принципу гендерної рівності є його цілісність,

системність та наявність зв'язків між елементами. Тому в Україні механізм забезпечення принципу гендерної рівності має бути спрямованим на реалізацію кращих європейських і світових практик у цій сфері. Так, загальною метою Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки є досягнення ефективної реалізації політики гендерної рівності та розширення можливостей для жінок і чоловіків.

Основну увагу впродовж цих років буде зосереджено на шести стратегічних напрямках (цілях):

- 1) запобігання гендерним стереотипам та сексизму й боротьба з такими явищами;
- 2) запобігання та боротьба з насильством щодо жінок і домашнім насильством;
- 3) забезпечення рівного доступу жінок до правосуддя;
- 4) досягнення збалансованої участі жінок і чоловіків у процесі прийняття політичних та суспільних рішень;
- 5) захист прав жінок-мігрантів, жінок-біженців та жінок-шукачів притулку;
- 6) реалізація стратегії досягнення гендерної рівності в усіх політиках та заходах [56].

Т. Мельник на прикладі світового досвіду, виокремлює понад п'ятнадцять форм механізмів, які відрізняються своєю функціональністю, зокрема: міжнародні, регіональні, національні; інституціональні, організаційні, фінансові; правові й неправові; політичні, економічні, соціальні, культурні; теологічні, психологічні, праксеологічні та ін. [35].

О. Турута виділяє такі елементи юридичного механізму забезпечення реальності прав і свобод громадян:

- 1) нормативний, що складається з двох елементів – нормативно-матеріальний, нормативно-процесуальний;
- 2) інституційний;
- 3) процесуальний;

4) результативний [56].

В науковій літературі з гендерної тематики нормативно-правова складова ототожнюється з правовими механізмами. Нормативно-правова складова механізму забезпечення принципу гендерної рівності – це сукупність правових засобів, за допомогою яких суспільство і держава впливають на забезпечення принципу гендерної рівності.

До системи нормативно-правового забезпечення у сфері реалізації гендерної політики України належать: конституційне регулювання гендерних правовідносин (легітимація найважливіших гендерно-паритетних принципів і прав громадян); гендерно-правове регулювання (опирається на норми загальних і спеціальних законів, кодексів, постанов уряду, указів і розпоряджень Президента України та інших нормативно-правових актів); міжнародно-правове регулювання (співробітництво конвенційного типу, міжпарламентське співробітництво, взаємодія виконавчих структур, інформаційно-наукова співпраця, взаємодія недержавних організацій) [30].

Правовий механізм забезпечується сукупністю норм та правил, які регулюють гендерні відносини. Він включає як набір відповідних законодавчих або підзаконних актів, так й інструменти та засоби їх реалізації [19].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 р. законодавство з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків складається з Конституції України, цього Закону та інших нормативно-правових актів. Якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, то застосовуються правила міжнародного договору.

Нормативно-правова складова механізму забезпечення принципу гендерної рівності, як цілісна конструкція, представлена системою взаємопов'язаних матеріальних і процесуальних норм права. Вона знаходить своє об'єктивне відображення у системі чинного законодавства України, яку складають: закони України; підзаконні нормативно-правові акти; міжнародні нормативно-правові акти та договори, згоду на обов'язковість яких надано

Верховною Радою України. Проте нормативно-правова складова механізму забезпечення принципу гендерної рівності є продуктом еволюції правової системи, оскільки лише логічно побудована, цілеспрямована та реально діюча система правових норм може бути визнана складовою механізму.

В юридичній літературі для позначення певних суб'єктів, що діють спільно, використовуються такі поняття, як «організаційно-правова», «інституційна» система, які поняття є тотожними. Т. Мельник визначає, що інституційний механізм – це створення органів, державних установ, призначення окремих посадовців у законодавчій і виконавчій владі, в органах місцевого самоврядування, які формують та реалізують державну гендерну політику; сприяння створенню та діяльності недержавних організацій гендерного спрямування; взаємодія органів влади та громадянського суспільства [35].

Розділ II «Механізм забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 р. закріплює саме повноваження окремих суб'єктів забезпечення принципу гендерної рівності. У ст. 7 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 р. передбачено, що інституційний елемент механізму складають органи, установи та організації, наділені повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Верховна Рада України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Кабінет Міністрів України; спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, визначені в їх складі уповноважені особи (координатори); громадські об'єднання [45].

Для приведення зазначеного Закону у відповідність до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) та на виконання положень Національної стратегії у сфері прав людини від 25 серпня 2015 р.

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 р. було доповнено ст. 7-1, в якій закріплено перелік суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі. Серед них: уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; органи виконавчої влади, зокрема уповноважені підрозділи органів Національної поліції України, місцеві державні адміністрації; органи місцевого самоврядування; центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; суди; прокуратура; загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.

На добровільних засадах можуть брати участь у відповідній діяльності підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, громадські об'єднання та іноземні неурядові організації, фізичні особи-підприємці, які відповідають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги, у тому числі послуги патронату над дітьми [45; 46].

Провідне значення у забезпеченні гендерного паритету та важливе місце в інституційній підсистемі механізму забезпечення принципу гендерної рівності належить інститутам громадянського суспільства. Науковці також визнають важливу роль громадянського суспільства у забезпеченні гендерної рівності, яке має створити та гарантувати середовище, де права людини розглядаються як головні і практично реалізуються. Це стає реальним лише за умов формування гендерної культури суспільних відносин, побудованих на принципах гендерної демократії [10].

Сьогодні, в Україні існує і розвивається значна кількість громадських організацій гендерного спрямування, які активно взаємодіють з системою органів державної влади та місцевого самоврядування, науковими установами та суб'єктами підприємницької діяльності. Якщо порівнювати ступінь реалізації політики гендерної рівності в різних європейських країнах, то можна

помітити тенденцію: розвинуті західноєвропейські країни та країни, що входять до Європейського Союзу, значно просунулись на шляху розвитку інституційних систем. У цих країнах вони переважно виконали свою первісну роль, тобто тут не тільки прийнято відповідне законодавство щодо забезпечення рівних можливостей, а й створені відповідні урядові і парламентські структури, які контролюють виконання законів. Сьогодні ці країни стоять перед завданням інтегрувати засади гендерної рівності в усі стратегії та програми на всіх рівнях [26].

В Україні інституційна підсистема перебуває на стадії розвитку. Інституційна суть української моделі полягає у тісному поєднанні жорстких правил, зафіксованих у законодавстві, з масовою практикою неформальних домовленостей, які дозволяють обходити законодавчі норми. Таким чином, гнучкість української моделі забезпечує не гнучкість правил, а можливість уникати виконання законів [42].

Саме через систему неформальних домовленостей жінки і чоловіки в Україні поступаються своїм конституційним правом на рівність, що значною мірою ускладнює і уповільнює досягнення реального стану гендерної рівності у суспільстві. Пріоритетом функціонування інституційної складової механізму забезпечення принципу гендерної рівності має бути, зокрема, підвищення рівня правосвідомості громадян, подолання практики нехтування громадянами своїми законними інтересами.

Для забезпечення результативного і комплексного функціонування інституційної підсистеми механізму забезпечення принципу гендерної рівності важливою є постійна, скоординована співпраця з міжнародними правозахисними інституціями. Провідне місце у забезпеченні принципу гендерної рівності на міжнародному рівні займає ООН з її спеціалізованими комісіями та комітетами, а також структура «ООН-жінки». Серед регіональних інститутів слід виділити структурні підрозділи Ради Європи, Європейського Союзу та ОБСЄ [7; 28; 30].

Система національних інституцій й є основною складовою механізму

забезпечення принципу гендерної рівності в Україні. Міжнародні та регіональні (європейські) інститути відіграють важливу роль у забезпеченні гендерної рівності в Україні, але не входять до структури інституційної підсистеми національного механізму забезпечення принципу гендерної рівності. Провідне значення у забезпеченні гендерного паритету та важливе місце в інституційній підсистемі механізму забезпечення принципу гендерної рівності належить інститутам громадянського суспільства.

2.2. Міжнародні зобов'язання України щодо забезпечення гендерної рівності

Статут ООН став одним з перших міжнародних документів, що задекларував принцип рівності, у тому числі за ознакою статі. Цей принцип було підтверджено у Загальній декларації прав людини (1948 р.), яка заборонила будь-які форми дискримінації у всіх сферах життєдіяльності суспільства, серед яких і сфера освіти: «Освіта має бути спрямованою на повний розвиток особистості та збільшення поваги до прав людини» [7]

За час існування ООН 200 країн-членів прийняли понад 100 міжнародних документів, безпосередньо спрямованих на досягнення і забезпечення гендерної рівності, серед яких і Конвенція про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти (1960 р.): «Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, виходячи з різноманіття систем освіти, прийнятих в окремих країнах, повинна не тільки усувати всіляку дискримінацію в галузі освіти, а й заохочувати загальну рівність можливостей і рівне до всіх відношення в цій області».

Одним з найважливіших міжнародних документів, який не тільки забороняє всі форми дискримінації щодо жінок, але й передбачає механізм контролю за виконанням його положень кожною державою, яка його ратифікувала, стала Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо

жінок (CEDAW або «Жіноча конвенція»), прийнята ООН у 1979 р . та набула чинності у 1981 р Ст. 10 цього документу визначає: «Держави-сторони вживають усіх відповідних заходів для того, щоб ліквідувати дискримінацію щодо жінок, з тим щоб забезпечити їм рівні права з чоловіками в галузі освіти...» [33]

Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок є базовим договором в області прав людини та принципу рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Конвенція була затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 19 грудня 1979 р., а набула чинності 3 вересня 1981 р. Україна ратифікувала Конвенцію 19 грудня 1980 року.

У Конвенції врегульовано політику держав-членів, що зобов'язуються:

1) включити принцип рівноправності чоловіків і жінок у свої національні конституції або інше відповідне законодавство, якщо цього ще не було зроблено, та забезпечити за допомогою закону й інших відповідних заходів практичне здійснення цього принципу;

2) вживати відповідних законодавчих та інших заходів, включаючи санкції там, де це необхідно, що забороняють будь-яку дискримінацію щодо жінок;

3) встановити юридичний захист прав жінок на рівній основі з чоловіками та забезпечити за допомогою компетентних національних судів та інших державних установ ефективний захист жінок проти будьякого акту дискримінації тощо. Конвенція визначає модель «дійсної рівності», що складається з: рівності можливостей, рівності в доступі до можливостей, рівноцінності результатів. Дана модель побудована на концепції, відповідно до якої формальна рівність, про яку часто згадується в гендерно нейтральних програмах дій, політиці або законодавстві, водночас не цілком здатна ефективно гарантувати жінкам і чоловікам однакові права.

Права людини, що гарантуються Конвенцією, відзначаються всеосяжним характером, але залишається певний розрив між зобов'язаннями згідно Конвенції і реальністю, в якій живуть жінки. Факультативний протокол,

прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 1999 р., намагається скоротити цей розрив. Це окремий договір, який не містить нових матеріальних прав, але створює механізм захисту і гарантує ті права, які передбачені Конвенцією. Він посилює ступінь імплементації Конвенції, розвиток судової практики у справах жінок шляхом кращого розуміння стандартів і створення прецедентів, які забезпечать покращення становища жінок у довгостроковій перспективі.

Протокол також закликає держави виявити і змінити чинні дискримінаційні закони і практику, імплемувати положення Конвенції, а також підвищує обізнаність суспільства про стандарти захисту прав людини, пов'язаних з проблемою дискримінації жінок. Україна ратифікувала Факультативний протокол 5 червня 2003 р. Відповідно до нього передбачено дві процедури: процедуру подання скарг, за допомогою якої Комітет може розглядати подання і вирішувати, чи були порушені права, викладені в Конвенції, визначаючи засоби захисту постраждалих; процедуру проведення розслідування, відповідно до якої Комітет може ініціювати розслідування ситуацій серйозного чи систематичного порушення прав, викладених в Конвенції. Протягом багатьох десятиліть діяльності ООН домоглася значного прогресу щодо забезпечення гендерної рівності, в тому числі за допомогою знакових угод, зокрема: Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. та Пекінської декларації та Платформи дій, ухвалених 15 вересня 1995 р. [33;35]

Пекінська декларація та Платформа дій визначають рівноправність та природну людську гідність жінок і чоловіків; забезпечення повної реалізації прав людини щодо жінок і дівчат як невід'ємної частини загальних прав людини й основоположних свобод; розширення можливостей і поліпшення становища жінок; їхню всебічну участь на основі рівності в усіх сферах життя суспільства, включаючи участь у процесі прийняття рішень і доступ до влади, що мають основне значення для досягнення цілей рівності, розвитку і миру тощо [35].

Україна ратифікувала основні Конвенції Міжнародної організації праці

(МОП), такі як: Конвенція № 100 про рівне винагородження чоловіків та жінок за рівноцінну працю 1951 р., Конвенція № 103 про охорону материнства (переглянута) 1953 р., Конвенція № 111 про дискримінацію в галузі праці та занять 1958 р., Конвенція про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками № 1565 1981 р., Декларація МОП основних принципів та прав у світі праціб 1998 р. тощо.

Водночас Україна досі не денонсувала Конвенцію 1935 р. № 45 про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду . Ця Конвенція суперечить принципу рівних можливостей і рівноправного ставлення до чоловіків та жінок у питаннях працевлаштування і зайнятості. Особливе місце серед резолюцій Ради Безпеки ООН займає Резолюція 1325 (2000) від 31 жовтня 2000 р. Вона закликає всі сторони забезпечити більш широке представництво жінок на всіх рівнях прийняття рішень в національних, регіональних та міжнародних установах та створення механізмів запобігання, управління та вирішення конфліктів, а також на рівні прийняття рішень у врегулюванні конфліктів та мирних процесах призначати більше жінок як особливих представниць та посланниць доброї волі від імені Генерального секретаря ООН. Резолюція передбачає, що в мирних угодах будуть враховані особливі потреби жінок і дівчат, які постраждали від конфлікту, в усіх ситуаціях і всіма структурами [33]

Резолюція РБ ООН 1325 пов'язана з декількома іншими резолюціями, які разом складають комплексний порядок денний «Жінки, мир, безпека» і стосуються різних аспектів конфлікту і миру. Вона постійно доповнюється новими резолюціями і розширює розуміння дій і перспектив. Резолюція 1820 (2008 рік) засуджує сексуальне насильство як зняряддя війни і оголошує згвалтування та інші форми сексуального насильства воєнними злочинами. Вона зобов'язує Генерального Секретаря ООН презентувати щорічні звіти про імплементацію Резолюції 1325. Резолюція 1888 (2009 рік) спонукала до запровадження посади Спеціального представника з питань сексуального насильства в умовах збройного конфлікту та створення експертної групи, яка

працювала над зменшенням гендерно-зумовленого насильства. Щорічні звіти визнано обов'язковими[33].

Резолюція 1889 (2009 рік) наголошує на вимогах до Генерального Секретаря розробити Стратегію щодо імплементації положень Резолюції 1325 та глобальні індикатори для відстеження її реалізації. Резолюції 1960 (2010 рік) та 2106 (2013 рік) спрямовані на припинення безкарності за сексуальне насильство у збройних конфліктах [33].

Резолюція 2122 (2013 рік) наголошує на важливості проведення регулярних консультацій із жіночими організаціями, спеціальної фінансової підтримки жіночих ініціатив, активної та рівної участі жінок у процесах виборів. Резолюція 2242 (2015 рік) присвячена питанням відповідальності та участі чоловіків і хлопців у залученні жінок до вирішення питань встановлення миру та безпеки, партнерства з жіночими організаціями. Резолюція 2467 (2019 рік) ще раз закликала держави до боротьби з сексуальним насильством під час збройних конфліктів [33].

Резолюція Ради Безпеки ООН 2493, прийнята у жовтні 2019 року, закликає держави-члени сприяти забезпеченню прав жінок та заохочує створення безпечного середовища для тих, хто працює над просуванням прав жінок. Ці документи мають важливе значення для сектору безпеки і оборони, бо визначають шляхи реформування на засадах рівності і недискримінації. У 2015 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію «Перетворення нашого світу: «Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року» та 17 Цілей сталого розвитку(ЦСР). Згідно з Резолюцією Порядок денний - це план дій для людей, планети і процвітання. Він також спрямований на зміцнення загального миру в умовах більшої свободи. ООН буде керуватися ЦСР при прийнятті рішень на регіональному і глобальному рівнях, враховуючи при цьому різні національні реалії, можливості та рівні розвитку і дотримуючись національних стратегій і пріоритетів. Досягнення гендерної рівності та розширення прав та можливостей всіх жінок та дівчат однією з

Цілей сталого розвитку – Ціль номер 5. Водночас гендерна рівність є

принципом, який пронизує і інші цілі, бо їхнє досягнення є неможливим без забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Розкрити в повній мірі людський потенціал і забезпечити стійкий розвиток неможливо, якщо половина людства буде як і раніше позбавлена змоги використання всіх своїх можливостей і прав людини. Жінки і дівчата повинні користуватися рівним доступом до якісної освіти, економічних ресурсів і можливостей участі в політичному житті, а також мати рівні з чоловіками і хлопчиками можливості в плані зайнятості, прояву лідерських якостей, прийняття рішень на всіх рівнях. Україна ратифікувала всі вищезазначені документи й тим самим взяла на себе певні зобов'язання у сфері забезпечення дійсної гендерної рівності в тому числі і у сфері освіти [33].

2.3. Впровадження принципу гендерної рівності в національну освітню політику

Державна гендерна політика – це діяльність державних інституцій, спрямована на здійснення (безпосередньо або опосередковано) та гарантування рівних прав, свобод і можливостей для жінок і чоловіків, утвердження гендерної демократії

Втіленням державної політики щодо впровадження гендерного підходу у всі сфери життєдіяльності українського суспільства є, перш за все, основний закон – Конституція України, ст 24 якої проголошує рівність прав жінки і чоловіка, а також прийнятий у 2005 р. Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків». Відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок», гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості щодо його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати однакову участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [45].

Гендерна рівність стосується як жінок, так і чоловіків, але надання

привілеїв або переваг одній статі одразу ж позначається на становищі іншої, а в результаті – на розвитку суспільства.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» дискримінація – це ситуація, за якої особа та/або група осіб за їхніми ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного й соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними чи іншими ознаками, що були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами та свободами в будь-якій формі, визначеній законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними. Види дискримінації: Пряма дискримінація характеризується як намір дискримінувати особу чи групу. Наприклад, бюро з працевлаштування відкидає претендента певної національної ознаки або житлова компанія не продає квартири для осіб «кавказької національності». Непряма дискримінація зумовлена впливом політики або конкретних заходів: це відбувається тоді, коли формально нейтральні правила, критерії або практика ставлять де-факто особу або осіб певної меншини у не вигідне становище в порівнянні з іншими.

Прикладом може бути мінімальний критерій росту для певної професії (завдяки чому із заявників може бути виключено набагато більше жінок, ніж чоловіків). Дискримінація за ознакою статі – дії чи бездіяльність, що полягають у будь-якому розрізненні, винятку або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок та чоловіків (ст. 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»). Дискримінація за ознакою статі є порушенням прав людини та перешкоджає реалізації прав людини й основоположних свобод, як це було визнано Комітетом ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок у його Загальній рекомендації № 28, яка стосується основних обов'язків державучасниць,

відповідно до статті 2 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Також видом дискримінації за ознакою статі є сексизм. Сексизмом слід вважати конкретні дії дискримінаційного характеру, принизливі висловлювання, що містять посилення на стать людини та її репродуктивні функції, а також переджений погляд на міжстатеві стосунки.

Сексизм посилюється гендерними стереотипами, пов'язаний із насильством стосовно жінок і дівчат, а тому «повсякденний» сексизм є частиною насильницького середовища, що формує атмосферу залякування, страху, дискримінації, виключення та незахищеності, які обмежують можливість й свободу. Сексизм і сексистська поведінка здійснюються на індивідуальному, інституційному та структурному рівнях. Як розпізнати сексизм? Це недоречно згадування статі людини (наприклад, коли ми маємо справу з професійною діяльністю), її сексуальності (наприклад експлуатація чоловічої та жіночої сексуальності в ЗМІ, рекламі), підтримання гендерних стереотипів у повсякденному житті.

На які прояви дискримінації жінки й чоловіка можна очікувати на робочому місці? «Липка підлога» – низькі заробітні плати, які залишають мало шансів піднятися вище. «Скляна стеля» – стосуються тих стереотипів, які начебто не створюють помітні бар'єри, проте і не дають можливості просуватися вперед. «Скляні стіни» – горизонтальна гендерна сегрегація праці, коли жінки мають менший доступ до професій та видів діяльності, які забезпечують надалі значне вертикальне кар'єрне зростання. «Скляні стіни» сприяють концентрації жінок у тих галузях, які є менш прибутковими, надають менший доступ до фінансових та економічних ресурсів і тому забезпечують менший доступ до владних структур. «Скляний підвал» – умови, за яких чоловіки виконують ризиковані та небезпечні роботи (стаття 43 Конституції України).

З метою виправлення ситуації дискримінації щодо значного кола осіб і запобігання її майбутнім проявам, застосовують позитивні дії. Закони України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади

запобігання та протидії дискримінації в Україні» містять визначення, що дискримінація за ознакою статі – це дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможлиблюють визнання, користування чи реалізацію на рівних підставах прав і свобод людини для жінок та чоловіків. Їх різновидами є пряма і непряма дискримінація, сексизм, гендерно зумовлене насильство тощо. Важливим є точне розуміння, профілактикай подолання таких негативних соціальних явищ за спільної участі науковців, законотворців, працівників правоохоронних та інших органів, а також громадськості.

Не вважаються дискримінацією за ознакою статі:

- 1) спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів і грудного вигодовування дитини;
- 2) обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом;
- 3) особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їхнього репродуктивного здоров'я та інші. Гендерно зумовлене насильство Гендерно зумовлене насильство є крайнім проявом гендерної дискримінації. Гендерно зумовлене насильство – це насильство, яке чиниться над особою тому, що вона належить до тієї чи іншої статі.

Гендерно зумовлене насильство виникає як наслідок нерівних владних стосунків між жінками та чоловіками. Воно стосується (але не вичерпується) фізичної, сексуальної та психологічної шкоди включно із залякуванням, стражданнями, примусом і/чи позбавленням свободи в сім'ї або в суспільстві взагалі. Це також стосується насильства, котре чинить чи не зупиняє держава. За визначенням Фонду народонаселення ООН, гендерне насильство стосується чоловіків і жінок, але жертвами його переважно стають жінки. [76].

Стаття 21 вказаного Закону «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у здобутті освіти та професійній підготовці» безпосередньо зобов'язує навчальні заклади: «створити рівні умови для жінок і чоловіків під час вступу до навчальних закладів, оцінки знань, надання грантів, позик

студентам; підготовку та видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка; виховання культури гендерної рівності, рівного розподілу професійних і сімейних обов'язків».

На виконання вищезазначеного Закону України Міністерством освіти і науки України було затверджено наказ № 839 від 10.09.2009 р. «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту», в якому передбачено низку заходів, що мають сприяти вирішенню даної проблеми, у тому числі і у сфері вищої освіти. З часу затвердження цей наказ залишається єдиним нормативним актом, що регламентує впровадження гендерної складової у систему освіти.

Задля дієвого впровадження гендерного підходу в усі сфери життя українського суспільства, у т. ч. систему освіти, у вересні 2013 р. було прийнято Державну програму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року. У даній Програмі зазначається один з можливих та визнаний як оптимальний та комплексний варіант розв'язання проблеми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а саме: «удосконалення законодавства з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, зокрема, шляхом приведення його у відповідність з міжнародними стандартами та законодавством Європейського Союзу; здійснення заходів щодо виконання положень Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, зокрема, в частині забезпечення гендерної рівності; виконання на постійній основі робіт із впровадження гендерних підходів у систему освіти».

В межах цієї Програми передбачені такі заходи як розроблення та затвердження плану проведення гендерної експертизи підручників та навчальних планів; розроблення плану підвищення кваліфікації педагогічних працівників із включенням до нього програми або компоненту з питань гендерної рівності; розроблення навчальних планів для вищих навчальних закладів, інститутів післядипломної освіти із включенням до них навчальних курсів, тематичних занять з питань гендерної рівності; проведення навчання

для педагогічних працівників та науковців вищих навчальних закладів; проведення заходів щодо розв'язання гендерних проблем в освіті

Водночас варто зауважити, що сьогодні в Україні впровадження гендерного підходу у систему освіти в цілому та, зокрема, у вищу освіту, а також проведення гендерних досліджень значною мірою залишаються прерогативою ентузіасток та ентузіастів, які наполегливо працюють у цьому напрямі, об'єднуючись у громадські організації та ініціативи Але, оскільки сучасний університет - це одночасно і науковий, і освітній, і інформаційний, і культурний центр регіону, середовище, де формується майбутня еліта, де накопичуються кращі зразки інтелектуально-культурної та соціальної поведінки, які потім транслюються на все суспільство, така діяльність є надзвичайно важливою, а накопичений досвід заслуговує узагальнення та поширення на системному рівні.

В тексті Закону лише один раз зустрічається термін «гендерний баланс» – у статті 19 Розділу X «Склад Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти», де мова йде про склад Конкурсної комісії за результатами конкурсного відбору. Таким чином, у тексті Закону «Про освіту» лише один раз знаходимо термін «гендер» [47]

Позитивним кроком на шляху до демократії є внесені до Закону поправки від 18 грудня 2018 р. У статті 1 Розділу I «Основні терміни та їх визначення» йдеться: «булінг (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Типовими ознаками булінгу (цькування) є: – систематичність (повторюваність) діяння; – наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); – дії або бездіяльність кривдника,

наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого...» [47].

Ця поправка означає явище булінгу, визнає його існування в освітньому середовищі, допомагає запобігти та боротися з різними видами насилля та дискримінації. У Законі чітко виписано, що керівник закладу освіти, в межах наданих йому повноважень, «забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу» (ст. 26, Р. 3). Здобувачі освіти, педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники мають право на «захист під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства та експлуатації, у тому числі булінгу (цькування), дискримінації за будь-якою ознакою, від пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю» (статті 53, 54).

Вища освіта в Україні стала пусковим механізмом, який сформував нове ставлення до наукового осмислення гендерної теорії та практики. У Законі України «Про вищу освіту» немає згадки про гендерні терміни, окрім ст. 19, де мова йде про склад Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, що містить посилання на «дотримання принципів гендерного балансу та галузевого представництва» .

Гендерна термінологія також відсутня у Концепції Нової української школи: «Усе життя Нової української школи буде організовано за моделлю поваги до прав людини, демократії, підтримки добрих ідей».

Соціальна та громадянська компетентності, визначені у Концепції, які є базою для усвідомлення принципів гендерної рівності, допоможуть розширити життєвий простір для розвитку індивідуальних здібностей і задатків школярів/школярок, а запровадження програми із запобігання дискримінації, насильства та знущання у школі сприятимуть втіленню на практиці недискримінаційної освіти. Незважаючи на потужну законодавчу базу, проблема інтеграції гендерної складової в освітню сферу залишається недостатньо вирішеною. Базовим документом, який визначає напрямки

впровадження гендерної рівності в сферу освіти, є Стратегія впровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020», перша презентація якої відбулася у березні 2017 р. Наразі урядовий комітет з питань соціальної політики та гуманітарного розвитку підтримав проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2021».

Метою стратегії є забезпечення комплексного впровадження принципів гендерної рівності у сферу освіти та визначення шляхів реалізації гендерного підходу в зазначеній сфері відповідно до світових демократичних засад. У документі окреслено політику МОН України щодо розширення практики включення гендерного компонента до освітніх програм, впровадження гендерного підходу в нормативно-правові акти у сфері освіти, підготовку фахівців із питань гендерної рівності та формування професійної спільноти.

У Стратегії Ради Європи з питань гендерної рівності на 2018-2023 рр. основну увагу зосереджено на шести стратегічних напрямках:

- 1) запобігання гендерним стереотипам та сексизму й боротьба з такими явищами;
- 2) запобігання та боротьба з насильством щодо жінок і домашнім насильством;
- 3) забезпечення рівного доступу жінок до правосуддя;
- 4) досягнення збалансованої участі жінок і чоловіків у процесі прийняття політичних та суспільних рішень;
- 5) захист прав жінок-мігрантів, жінок-біженців та жінок-шукачів притулку;
- 6) реалізація стратегії досягнення гендерної рівності в усіх політиках та заходах

Отже, досягнення гендерної рівності як демократичної складової та ресурсу соціально-економічного розвитку, реалізується через низку як державних, так і міжнародних законодавчих актів, які визначають стратегічний

напряму розвитку освіти в державі на найближчі роки. Проте, у законодавчому освітньому полі України гендерна термінологія практично відсутня [53].

Серйозною інституційною проблемою є також ліквідація посади радника Міністра освіти та науки з гендерних питань у березні 2020 р. Перспективою укріплення принципу гендерної рівності в суспільстві є затвердження Кабінетом Міністрів України проекту Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2021». Її важливість обумовлена потребою впровадження гендерного підходу в сферу освіти для системного виховання поваги до принципу рівності чоловіків і жінок [10].

2.4. Формування мережі центрів гендерної освіти як механізм реалізації гендерної освіти та виховання

Задля посилення гендерної чутливості українського академічного середовища та стимулювання гендерних досліджень, Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні (2008-2011 роки) підтримала заснування низки кафедр гендерних студій та гендерних навчальних центрів [48; 57].

На сьогодні в Україні діє мережа гендерних освітніх центрів. Перші такі Центри були створені протягом 1994-2001 рр. у Харкові, Сумах, Києві, Сімферополі, Одесі, Львові, Вінниці, Луганську, Миколаєві, Тернополі. Всеукраїнську мережу центрів гендерної освіти при ВНЗ створено у 2012 р. за ініціативи Харківського обласного гендерного ресурсного центру у партнерстві із представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні із врахуванням вивченого досвіду гендерних центрів, центрів гендерної освіти та кафедр гендерних студій ВНЗ, створених за сприяння Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні ЄС-ПРООН з 2007 до 2011 рр.

З червня 2014 р. під час наукового-практичного семінару «Гендерний аудит ВНЗ та уніфікація діяльності ЦГО» мережу ЦГО перейменовано у Всеукраїнську мережу осередків гендерної освіти (ОГО). Учасниці та учасники

семінару розробили та підписали Меморандум про створення та діяльність Всеукраїнської мережі осередків гендерної освіти вищих навчальних закладів України та затвердили обов'язковий пакет документів, що регламентують роботу ОГО у ВНЗ.

Мета діяльності Мережі: об'єднання зусиль гендерних науковців і практиків для забезпечення сталого впровадження принципів гендерної рівності в освіту відповідно до міжнародних зобов'язань та нормативних документів, чинних в Україні; визначення спільних напрямів і завдань діяльності ЦГО (ГО) ВНЗ; обмін досвідом, напрацюваннями та методиками; організаційна та експертна підтримка у становленні існуючих та сприяння у створенні нових ОГО.

На сьогодні у Мережу входять 40 осередків гендерної освіти (центрів гендерної освіти, гендерних центрів, кафедр, лабораторій, студій) ВНЗ Дніпропетровська, Донецька, Житомира, Запоріжжя, Києва, Кривого Рогу, Луцька, Маріуполя, Ніжина, Сум, Тернополя, Харкова, Черкас, Ужгорода. Цими центрами проводиться потужна робота щодо впровадження гендерних підходів в освітньо-виховний процес вишів.

Навкруги центрів згуртовується молодь, яка долучається до розповсюдження ідей гендерної рівності. Діяльність Мережі також поширюється на ЗВО I-II рівня акредитації та на загальноосвітні навчальні заклади, забезпечуючи горизонтальну і вертикальну взаємодію. Діяльність Мережі базується на Концепції спільної діяльності. Волонтерами ЦГО ХНУРЕ розроблено сайт Всеукраїнської мережі www.gendercenter.net.ua. Центрами ініціюються та реалізуються унікальні проекти з гендерної тематики, до яких долучаються студентки та студенти, викладачки та викладачі ВНЗ з різних регіонів України [9].

З серпня 2012 р. у Мережі є свій власний електронний журнал «Ми», на сторінках якого розповідається про її діяльність та проекти. Члени Мережі мають можливість навчання та підвищення кваліфікації під час різних заходів, що організуються Всеукраїнською мережею у партнерстві із Фондом імені

Фрідріха Еберта, представництво в Україні. З 2014 р. Мережа почала співпрацювати із Міністерством освіти та науки України у напрямі впровадження гендерних підходів в систему вищої освіти.

З 2014 р. стратегічним напрямом діяльності Всеукраїнської мережі стає гендерний аудит ВНЗ, методика якого розроблено співробітницями Гендерного ресурсного центру Сумського державного університету на основі методології МОП та яка буде опрацьовуватися ОГО, що входять у Мережу. Партнери Мережі – Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна» та Інформаційний консультаційний жіночий центр (м. Київ) організують для членів Мережі тренінги з гендерної тематики та діляться літературою та роздатковими матеріалами. Мережа є відкритою і до неї можуть долучитися всі бажаючі створити осередки гендерної освіти у власних вишах, які поділяють мету, напрями діяльності та завдання Мережі та підписали Меморандум про створення та діяльність Всеукраїнської мережі осередків гендерної освіти вищих навчальних закладів України.

Члени Мережі відкрито поділяться усіма матеріалами, що були розроблені під час різних спільних заходів, розробленими документами та методиками. Напрацювання Мережі: Концепцію гендерно-чутливого ВНЗ; Концепцію діяльності Всеукраїнської мережі осередків гендерної освіти (центрів гендерної освіти, гендерних центрів, лабораторій, кафедр, студій) у вищих навчальних закладах; Меморандум про створення та діяльність Всеукраїнської мережі осередків гендерної освіти вищих навчальних закладів України; Алгоритм створення ЦГО; Положення про ЦГО ВНЗ; Програма Verit; Спортивне орієнтування; Студентський лелека.

До основних напрямів діяльності означених освітніх осередків належать наступні: створення інформаційних ресурсів із гендерної проблематики для учасників освітнього процесу; розробка і сприяння впровадженню навчальних курсів з гендерної тематики у вищій та загальноосвітній школі; проведення гендерних досліджень; організація науково-методичних семінарів та конференцій; залучення молоді до участі в акціях та заходах на тендерну

тематику тощо.

Спектр питань, якими опікуються центри тендерної освіти, засвідчує міждисциплінарність та багатоаспектність означеної тематики, зокрема, інноваційні форми тендерної просвіти, лідерство, баланс сімейної та професійної сфер, відповідальне батьківство, впровадження тендерного підходу в освіту, тендерне бюджетування, вивчення та адаптація успішного зарубіжного досвіду, протидія дискримінації, насильству й торгівлі людьми тощо. Це сприяє розширенню кругозору студентів, підвищенню прагнення до саморозвитку та самовдосконалення, дає можливість отримати особистісний та професійний досвід.

У своїй роботі Центри керується Положенням про Центр гендерної освіти. Значна частина волонтерів є представниками та представницями факультетів, на яких створено центри. На базі Центрив гендерної освіти Всеукраїнської мережи використовуються різні форми роботи зі студентами: як традиційні (лекції, бесіди, діалоги, дискусії та інші), так й інноваційні (тренінги, школи гендерної рівності, волонтерський загін, гендерні геокешинги та інші); організація і проведення тендерних відеолекторіїв у студентських гуртожитках; проведення інформаційних заходів (бесід, дискусій, історій успіху) зі студентами та студентками різних інститутів та факультетів університету; розміщення інформаційних статей у студентсько-викладацькій газеті та оголошень на студентському радіо та телебаченні; залучення студентів та студенток різних інститутів та факультетів університету до інноваційних форм роботи (квести, флешмоби); оформлення історій успіху у вигляді стінгазети та розповсюдження на території університету; розповсюдження інформаційних буклетів про діяльність центру тендерної освіти; Інноваційна технологія роботи – створення сайту центру гендерної освіти та відкритих груп центру в «Фейсбуці». Це свідчить про актуальність питань гендерної рівності у наш час та зацікавленість студентів у спілкуванні в соціальних мережах. Отже, ці центри, як засвідчують дослідження відіграли важливу роль у становленні гендерної освіти, що за своєю природою містить

інституціональні форми і структури, прийнятні педагогічні методики, стандартні підходи до формування навчальних програм і організації викладання як технічних, так і фундаментальних, а також гуманітарних наук.

Центри також розробили методику гендерного аудиту закладу освіти. Таким чином, гендерну підготовку у закладах вищої освіти України можна вважати інституціоналізованою, зауважуючи при цьому, що наявній системі гендерної освіти студентів бракує оцінки якості та ефективності [9].

Центр гендерної освіти Запорізького національного університету взяв участь у розробці та обговоренні стратегії впровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020». Центром гендерної освіти була підтримана пропозиція щодо внесення в Стандарти вищої освіти (за спеціальностями): включення (де можливо) «гендерної компетентності» до стандартів вищої освіти. Обов'язкове включення «гендерної компетентності» до стандартів вищої освіти за спеціальностями галузі знань 01 Освіта. Було підкреслено необхідність проведення гендерної експертизи внутрішніх нормативних документів (положень, порядків), які регламентують освітню, організаційну, фінансово-господарську діяльність закладів вищої та післядипломної освіти. Наступна пропозиція була пов'язана з уведенням до документообігу принципів гендерночутливого мовлення/ мови через впровадження стратегій фемінізації, нейтралізації, уникнення андроцентризму та сексизму. Центр гендерної освіти Запорізького національного університету традиційно активно співпрацює з громадським організаціями, фундаціями, установами тощо, які здійснюють підтримку гендерної рівності та недискримінації в суспільстві (реалізація спільних просвітницьких соціально-розвиваючих проектних ініціатив, проведення масових акцій, участь у публікації статей, у теле- радіопрограмах тощо). Учасники та учасниці центру гендерної освіти дотримуються норм недискримінаційної комунікації у взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу (усунення із комунікативних стратегій викладацького складу закладів освіти вербальних вказівок на невідповідність студентства «нормам» статевої

поведінки та вживання на заняттях гендерночутливої мови /мовлення). На нашу думку актуальним кроком буде уведення до електронних репозитаріїв вищих навчальних закладів окремих розділів – «гендерні дослідження»; започаткування магістерських та докторських (PhD) програм гендерного спрямування.

ВИСНОВКИ

Процеси паритетної демократії які сьогодні відбуваються в Україні актуалізують тему дослідження. Але ідеї паритетної демократії вимагають формування норм, знань, компетентностей гендерної рівності. Дослідження нормативно-правового забезпечення гендерної освіти і виховання має свої методологічні особливості. По-перше, в уявленнях сучасних викладачів і студентів існує плетанина між поняттями «статеворольовий підхід»-»гендерний підхід». Тому знання з патріархального світогляду має ключове значення для розуміння поняття «статеворольовий підхід в освіті». Виявлено, що норми статоворольового підходу пов'язані з патріархальним світоглядом. У античній філософській традиції був актуальним домодерний принцип «згідно з природою». В роботах філософів чітко виражено підпорядкованість жінки, головна функція жінки полягала у відтворенні роду. Переосмислення патріархальних гендерних стандартів дозволило українським дослідницям (Н.Чухим) зробити висновки, що, починаючи з античних часів, в філософії і науці утвердився антифеміністський дискурс (Платон, Аристотель). В рамках якого положення жінки оголошувалося залежним від чоловіка, її роль в суспільстві визнається другорядною, оскільки вона обумовлена біологічними відмінностями між чоловіком і жінкою. Українські дослідники показали, що певні зрушення у ставленні до жінок намітилися в гуманістичній, в основі своїй, філософії Просвітництва. Аде в той час панували ідеї, що підпорядковане становище жінки – це вимога розуму, котра продиктована вихованими чи природними відмінностями чоловічих та жіночих якостей. Суб'єктом культурного процесу виступав чоловік, характерною рисою західної культури. Окремі положення З.Фрейда лягли в основу гендерної дискримінації, котра була незмінним супутником життя та самовизначення жінок у ХХ ст.

Важливе значення для розуміння сучасного дискурсу гендерної освіти та виховання має розгляд феміністських підходів щодо подібностей –

відмінностей жіночої та чоловічої сутностей. Феміністок поєднує прийняття декількох тез. Це, перш за все, визнання дискримінації жінок у суспільстві та переконаність у тому, що вторинність соціального статусу жінок не детермінована біологічними відмінностями статей. Усі феміністки критикують патріархат і наполягають на необхідності зміни традиційних соціальних, політичних та особистісних практик для покращення соціального стану жінок.

Принцип рівності, навіть тотожності чоловіків і жінок як істот, які однаково мають розум, був вперше висунуто ліберальним фемінізмом наприкінці XVIII століття і відстоювався ним до 60-х років XX століття. Акцент на відмінності жінок від чоловіків з'являється разом із другою хвилею фемінізму. Дослідниця, Симона де Бовуар, вказала, що жінка у традиційній культурній парадигмі ототожнюється виключно з тілом та його функціями (дітородними чи сексуальними), а єдина форма духовного життя жінки – кохання, яке визначається як турбота і виявляється у формі обслуговування своїх близьких, єдино важлива сфера діяльності – сім'я. Ця наукова, дослідницька робота, так само як і практичний феміністський рух, дала можливість західним вченим-феміністам сформулювати свою теоретичну мову, створити свій дискурс, тобто мову.

У 70-ті і особливо у 80-ті роки XX століття під впливом феміністських робіт у соціальних науках складається уявлення про те, що біологічна і соціальна стать – це не теж саме. Формується гендерна теорія, яка по-новому ставить проблему рівності та відмінностей. Продуктивним для розвитку методології гендерних досліджень у ці роки є залучення теорії гендерної схеми С. Бем.

Важливе значення має вибір пріоритетів при розгляді поняття «гендер». Основний зміст поняття «гендер» закладений в ідеї соціального моделювання (або конструювання) статі за допомогою соціальної практики. У суспільстві виникає система норм поведінки, яка приписує виконання певних статевих ролей і, відповідно, виникають досить жорсткі уявлення про те, що є «чоловіче» та «жіноче». Тому «гендер» характеризується як сукупність

соціальних конструкцій і репрезентацій, а не даність, що зумовлена й закріплена природою.

Гендерні стереотипи, ролі, цінності, норми регулюють стосунки чоловіків і жінок у суспільстві, впливають на займану позицію особи в суспільстві, на її права й обов'язки, на її соціальний статус. Універсалізація гендерної поведінки – нова вимога часу, необхідна умова універсалізації гендерних ролей, необхідна умова гендерної рівності.

Тому завдання гендерного виховання та гендерної освіти : формування андрогінної особистості на засадах недискримінації, створення умов для самореалізації особистості незалежно від статі. Набуття гендерних знань студентами є одним з механізмів становлення світогляду гендерної культури, заснованого на принципі егалітарних відносин статей, що забезпечує поведінку особистості студента на основі партнерських взаємовідносин та визначає гендерну чутливість як показник гендерної культури майбутнього спеціаліста.

Правовий механізм забезпечується сукупністю норм та правил, які регулюють гендерні відносини. Він включає як набір відповідних законодавчих або підзаконних актів, так й інструменти та засоби їх реалізації.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 р. законодавство з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків складається з Конституції України, цього Закону та інших нормативно-правових актів. Якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, то застосовуються правила міжнародного договору. В юридичній літературі для позначення певних суб'єктів, що діють спільно, використовуються такі поняття, як «організаційно-правова», «інституційна» система, які поняття є тотожними.

Провідне значення у забезпеченні гендерного паритету та важливе місце в інституційній підсистемі механізму забезпечення принципу гендерної рівності належить інститутам громадянського суспільства. Сьогодні, в Україні існує і розвивається значна кількість громадських організацій гендерного спрямування, які активно взаємодіють з системою органів державної влади та

місцевого самоврядування, науковими установами та суб'єктами підприємницької діяльності. В Україні інституційна підсистема перебуває на стадії розвитку. В Україні прийнято систему нормативно-правових актів, які є різними за змістом, але всі вони безпосередньо чи опосередковано встановлюють та регламентують рівність жінок і чоловіків в освіті. Це, наприклад, Стаття 21 ЗУ «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», наказ № 839 від 10. 09. 2009 р. «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту», в якому передбачено низку заходів, що мають сприяти вирішенню даної проблеми, у тому числі і у сфері вищої освіти. З часу затвердження цей наказ залишається єдиним нормативним актом, що регламентує впровадження гендерної складової у систему освіти. Вища освіта в Україні стала пусковим механізмом, який сформував нове ставлення до наукового осмислення гендерної теорії та практики. У Законі України «Про вищу освіту» немає згадки про гендерні терміни, окрім ст. 19, де мова йде про склад Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, що містить посилання на «дотримання принципів гендерного балансу та галузевого представництва».

Незважаючи на потужну законодавчу базу, проблема інтеграції гендерної складової в освітню сферу залишається недостатньо вирішеною. Базовим документом, який визначає напрямки впровадження гендерної рівності в сферу освіти, є Стратегія впровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020», перша презентація якої відбулася у березні 2017 р. Наразі урядовий комітет з питань соціальної політики та гуманітарного розвитку підтримав проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2021».

Задля посилення гендерної чутливості українського академічного середовища та стимулювання гендерних досліджень, Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні (2008-2011 роки) підтримала заснування низки кафедр гендерних студій та гендерних навчальних центрів. На сьогодні в

Україні діє мережа гендерних освітніх центрів. Центри розробили методiku гендерного аудиту закладу освіти.

Центр гендерної освіти Запорізького національного університету взяв участь у розробці та обговоренні стратегії упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2020». Центром гендерної освіти була підтримана пропозиція щодо внесення в Стандарти вищої освіти (за спеціальностями): включення (де можливо) «гендерної компетентності» до стандартів вищої освіти. Наступна пропозиція була пов'язана з уведенням до документообігу принципів гендерночутливого мовлення/ мови через впровадження стратегій фемінізації, нейтралізації, уникнення андроцентризму та сексизму. Центр гендерної освіти Запорізького національного університету традиційно активно співпрацює з громадськими організаціями, фундаціями, установами тощо, які здійснюють підтримку гендерної рівності та недискримінації в суспільстві. Перспективи подальшого дослідження бачимо у вивченні ролі гендерної освіти в якості засобу формування гендерно-чутливого інклюзивного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Болотська О. А. Соціально-педагогічні умови гендерного виховання жінок-лідерів у діяльності громадських організацій та рухів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2008. 20 с.
2. Бевз Т. А., Кармазіна М. С., Зорич О. О., Яремчук В. Д. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві : монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 296 с.
3. Білодід І. К. Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4 : І-М. 840 с.
4. Васильченко О. І. Соціально-педагогічні умови формування гендерної культури студентів університету : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2015. 23 с.
5. Воронина О. А. Феминизм и гендерное равенство. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 320 с.
6. Гендерні перетворення в Україні / укл. і наук. ред. М. Скорик. Київ : ТОВ «АДЕФ-Україна», 2007. 165 с.
7. Гендерна політика в документах. URL: <https://www.osce.org/uk/project-coordinator-in-ukraine/477745>.
8. Голованова Т. П. Теорія і практика формування гендерної рівності студентської молоді. Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2007. 338 с.
9. Голованова Т. П. Рефлексія досвіду роботи центру гендерної освіти з проведення дослідження гендерного аудиту. *Гендерна парадигма освітнього простору*. 2018. № 7-8. С. 77-83.
10. Грицай І. О. Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика : монографія. Київ : «Хай-Тек Прес», 2018. 560 с
11. Гришак С. М. Підготовка майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності : автореф. дис.

- ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2007. 20 с.
12. Гришак С. М. Міжнародні правові стандарти ООН щодо рівності жінок і чоловіків як чинник розвитку гендерної освіти на пострадянському просторі. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2016. Вип. 3 (49). С. 229-239.
 13. Гришак С. М. Бар'єри легітимації гендерної проблематики в академічному дискурсі вищої школи пострадянських країн. Актуальні дослідження в соціальній сфері : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2017 р.). Одеса, 2017. С. 274-276.
 14. Гурко Т. А. Социология пола и гендерных отношений. *Социология в России*. Москва : Изд-во Института социологии РАН, 1998. Гл. 8. С. 173-195. URL: https://www.isras.ru/files/File/publ/Gurko_1998.pdf.
 15. Гендерні стратегії сталого розвитку України / за наук. ред. Л. С. Лобанової. Київ : Фенікс, 2004. 124 с.
 16. Гендерна педагогіка : хрестоматія / за ред. В. Гайденко. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. 313 с.
 17. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України / ред. А. Чернова. Київ : Центр Разумкова, 2016. 232 с. URL: <https://razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf>.
 18. Дороніна Т. О. Теоретико-методологічні засади гендерної освіти та виховання учнівської молоді : монографія. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2011. 330 с.
 19. Даудова Г. В. Формування та реалізація державної гендерної політики в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Харків, 2008. 203 с.
 20. Дороніна Т. О. Теорія і практика гендерної освіти і виховання учнівської молоді в навчальних закладах України (II половина XX – початок XXI століття) : автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.01. Запоріжжя, 2012. 36 с.
 21. Довідник радника з гендерних питань для місцевих органів влади / С. М. Серьогін, Н. Т. Гончарук, І. Г. Батраченко, О. А. Костюкова. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2004. 203 с..

22. Засади розуміння гендеру та гендерної рівності / авт. кол. Н. В. Камінська, С. С. Чернявський, О. С. Перунова. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 20 с. URL: https://www.dsns.gov.ua/files/2020/5/20/112/Лекція_1.pdf.
23. Кікінежді О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості : монографія. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 400 с.
24. Кімелл Майкл С. Гендероване суспільство. Київ : Сфера, 2003. 490 с.
25. Кізь О. Б., Кізь О. Б. Формування гендерної культури молоді : науково-методичні матеріали до тренінгової програми : навч. посіб. Тернопіль : ТНПУ ім.В.Гнатюка, 2009. 180 с.
26. Кисельова О. Інституційні механізми забезпечення гендерної рівності в Україні в контексті європейської інтеграції. *Жінки в політиці : міжнародний досвід для України*. 2006. С. 144-155. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/9933>.
27. Кравець В. П. Гендерна педагогіка : навч. посіб. Тернопіль : Джура, 2003. 416 с.
28. Краснопольська Т. М. Взаємодія інститутів держави та громадянського суспільства в реалізації гендерної політики України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2013. 198 с.
29. Кузьменко Т. М. Соціологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 320 с.
30. Лазар І. Г. Вдосконалення механізмів формування та реалізації гендерної політики в Україні : дис... канд. наук з держ. управління : 25.00.02. Львів, 2007. 217 с.
31. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. Базовий курс : підручник. Київ : Каравела, 2005. 312 с.
32. Марценюк Т. Поняття гендеру, гендерної структури суспільства і гендерної нерівності. *Гендерна рівність і недискримінація*. КІІВ, 2014. С. 7-25. URL: http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3540/Martsenyuk_Gender_and_non_discrimination%20.pdf?sequence=.
33. Методичні рекомендації з інтеграції гендерних підходів у систему

- підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України / О. Волобуєва та ін. Київ : ФОП Клименко Ю. Я., 2021. 292 с.
34. Мельник Т., Кобелянська Л. 50/50: Сучасне гендерне мислення : Словник. Київ : К.І.С., 2005. 280 с.
 35. Мельник Т. М. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності : підручник. Київ : Стілос, 2010. 440 с.
 36. Мілет К. Сексуальна політика Київ : Основи, 1998. 619 с.
 37. Мороз А. В. Інституційний та соціально-технологічний аспекти гендерних відносин в органах внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. соціол. Наук : 22.00.04. Харків, 2012. 21 с.
 38. Мунтян І. С. Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2004. 19 с.
 39. Наливайко Л. Р. Державний лад України : теоретико-правова модель : монографія. Харків : Право, 2009. 600 547 с.
 40. Нормативно-методичні основи гендерних перетворень : навч. посіб. / ред.-упоряд. Т. І. Сологубова. Київ : Видавн. група «Око», 2004. 258 с.
 41. Основи теорії гендеру : навчальний посібник / ред. кол. В. П. Агеєва, Л. С. Кобелянська, М. М. Скорик. Київ : «К.І.С.», 2004. 536 с. URL: http://gender.at.ua/_ld/1/186_osnovy_teorii_g.pdf.
 42. Пищуліна О., Рябошапка С., Левченко К., Марценюк Г. Організаційні та правові елементи інституційного механізму забезпечення гендерної рівності в Україні. Запоріжжя : Друкарський світ, 2011. 140 с.
 43. Польська Ю. В., Голубева М. О., Приходькіна Н. О. Поняття «гендер» та його місце у розвитку сучасного соціогуманітарного знання. Педагогічні науки. 2008. Вип. 75. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/809/Polska_Holubieva_Poniattia%20hender.pdf.
 44. Портал стратегічної інформації з гендерної рівності. URL: <http://visual.pactukraine.org.ua/uk>.

45. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. Дата оновлення : 07.01.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.
46. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 02.02.2018 р. № 2229-VIII. Дата оновлення : 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
47. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145–VIII. Дата оновлення : 21.11.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
48. Програма рівних можливостей та прав жінок в Україн. URL: https://donmolod.gov.ua/downloads/prog_rivnyh_mojlyvostei.pdf
49. Рудницький С. Категорія «механізм» у суспільних науках. *Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації*. 2011. № 4. С. 111-120.
50. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. Київ : Port-Royal, 2001. 349 с.
51. Семиколєнова О. «Ми – різні, ми – рівні». Основи культури гендерної рівності : навч. посіб. для учнів 9–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. 2-е вид., виправ. Київ : Ніка-Центр, 2010. 176 с.
52. Сімона де Бовуар. Друга стать : у 2 т. Київ : Основи, 2017. 368 с
53. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 роки. 2018. 59 с. URL: <https://cutt.ly/6fmlWrn>.
54. Сучасні стратегії гендерної освіти в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Тернопіль, 10-11 верес. 2020 р. Тернопіль, 2020. 288 с. URL: https://tnpu.edu.ua/vyhovna%20robotu/2020__final__Zbirnyk%20tez_Gender.pdf
55. Тодыка Ю. Н., Тодыка О. Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине : учеб. пособ. Київ : Ін Юре, 2001. 368 с.
56. Турута О. В. Юридичний механізм забезпечення реальності прав і свобод громадян. *Форум права*. 2010. № 2. С. 519-523.
57. Уварова О. О. Права жінок та гендерна роівність : навчальний посібник. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_9_copy.pdf.

58. Урок гендерної грамотності в загальноосвітніх навчальних закладах. *Виховна робота*. 2011. URL: http://lucia-vr.blogspot.com/2011/06/blog-post_5983.html.
59. Уэст К., Зиммерман Д. Создание гендера. *Хрестоматия феминистских текстов. Переводы*. Санкт-Петербург : Изд-во «Дмитрий Буланин», 2000. С. 193-220
60. Чухим Н. Д. Проблематика статі: виникнення та генеза. *Основи теорії гендеру* : навчальний посібник. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 30-79. URL: http://gender.at.ua/_ld/1/186_osnovy_teorii_g.pdf.
61. Штильова Л. В. Становлення гендерного підходу у вищій педагогічній освіті. *Гендер як інструмент пізнання та перетворення суспільства*. 2006. С. 226-234.
62. Vacchi C. L. Same Difference. Feminism and Sexual Difference. Sydney ect. : Allen & Unwin, Vacchi, 1990. 330 p.
63. Evans J. Feminist Theory Today. An Introduction to Second-Wave Feminism. London etc. : Sage publications, 1995. 192 p.
64. Goffman E. Gender display. *Studies in the Anthropology of Visual Communication*. 1976. № 3. P. 69-77.
65. Stoller R. Sex and Gender : on the development of masculinity and femininity. London : by Routledge, 1994. 400 p.
66. The Future of Difference. / eds. by H. Eisenstein and A. Jardine. New Brunswick and London : Rutgers Univ. Press, 1990. 362 p.
67. Women's Studies Encyclopedia / ed. by H. Tierney. Westport (Connecticut) : Greenwood Press, 1999. 1607 p.